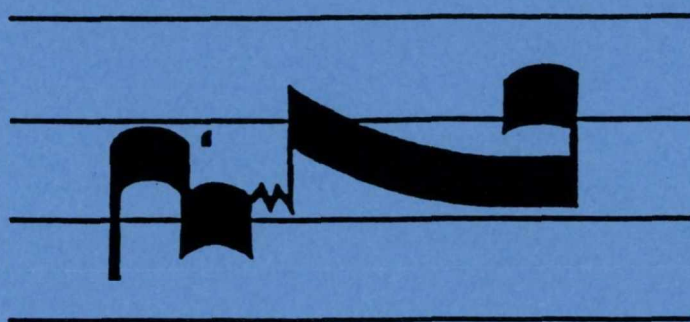

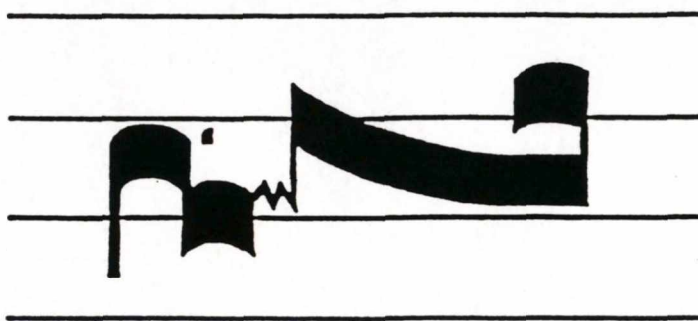
Hymnologiske Meddelelser

udgivet af Salmehistorisk Selskab og
Nordisk Institut for Hymnologi

32. årg. september 2003 nr. 3

Hymnologiske Meddelelser

udgivet af Salmehistorisk Selskab og
Nordisk Institut for Hymnologi

32. årg. september 2003 nr. 3

HYMNOLOGISKE MEDDELELSER

**Tidsskrift om salmer
udgivet af Salmehistorisk Selskab
og
Nordisk Institut for Hymnologi
32. årgang 2003 nr. 3**

Indhold

Tekster

Tre salmer af M.B. Landstad (se anmeldelse s. 270) s. 217

Artikler

Nils-Arvid Bringéus: Gåvoboken, Om psalmboken som folkbok s. 221

Søren Sørensen: Om Kingosalmer i nordiske salmebøger s. 245

Karin Friis Plum: Alt som du hos mig var s. 253

Stig Wernø Holter: Fast følge eller løse forbindelser? s. 257

Anmeldelser

Egil Elseth: Magnus Brostrup Landstad (Vagner Lund) s. 270

Irene Bergheim: Salmetoner i folketradisjonen (Elisabet Wentz-Janacek) s. 274

Forfatternes adresser s. 277

Fra Fjord og Fjære

- 1 Fra Fjord og Fjære,
Fra Fjell og dyben Dal
Et: *Ære være!*
Idag gjenlyde skal.
Fra Kirketaarne
I Fryds Basuner stød
For Guds Enbaarne,
Som er idag os fød;
Vi var forlorne,
Nu er vi frelst af Nød!
- 2 Til Kirken samle
Sig fra hver Gaard og Grend
De Unge, Gamle
Af Kvinder og af Mænd.
Vi ønsker eder
Saa glad en Julefest,
Guds Riges Glæder,
Guds Fred i Jesu bedst,
Hos hver, som græder,
Vor Herre selv vær' Gjest!
- 3 Guds store Under!
Vi have Engle hyst,
Krist hos os blunder,
Guds Fred paa Jord er lyst!
Ja, lad kun høres
Guds Børns Halleluja,
Lad Strengen røres
For Krist i Davids Stad!
Nu skal vi føres
Med ham til Himlen glad.
- 4 I Krybben smiler
Guds-Barnets Naadeskin
Ad hver, som iler
Med Hyrder til ham ind;
De ham oplede,
Og have Sjælen fuld
Af Bøn at bede,
Af Myrrha og af Guld,
De gaa med Glæde,
Gud er dem Hjertens huld.
- 5 Hav Tak, som træder
Til Armods Hytter ned!
Hav Tak, som glæder
Os med din søde Fred!
Kom ind, o Kriste,
Tend Lys i hver Mands Gaard,
Lad Isen briste,
Giv Varme snart og Vaar,
Lad ingen miste,
Hvad Godt din Fødsel spaar!
- 6 Herude Kulde
Er nu og dyben Sne,
Guds Himle fulde
Af Stjerner dog at se;
For os optendes
En deilig Naadesol,
Guds Aasyn vendes
Til os fra Himlens Stol,
Naar alting endes,
Vi der skal holde Jul.

M. B. Landstad 1856
(Landstads Salmebog nr. 137
NoS nr. 59)

Jeg løfter op til Gud min Sang

- 1 Jeg løfter op til Gud min Sang
Endnu engang
Fra disse Jordens Dale.
Vor Herre Krist han henter mig
Snart hjem til sig
I Himlens høie Sale.
Som Lynet far,
Han kommer snar,
Da skal hans Pris
Paa anden Vis
De Guds Basuner tale.
- 2 Naar min Forløsning stunder til,
Jeg glædes vil
Og løfter op mit Hoved,
Da løses jeg, da gaar jeg ind
Til Vennen min,
Gud være evig lovet!
Da reises af
Den mørke Grav
Det, som var saa'd
Med Suk og Graad,
Da er den Søvn udsovet.
- 3 Naar Figentræet skyder Blad,
Jeg er saa glad,
Da bliver her snart Sommer,
Naar Himmerigets Blomster gro,
Det er min Tro,
Guds Rige snarlig kommer!
Hans Brud jeg er,
Hans Ring jeg bær,
Har Lampen tendt,
Og Hjertet vendt.
Til ham, al Verdens Dommer.
- 4 Jeg hører hans livsalig Røst
Guds Børn til Trøst
Fra høien Himmel tone:
Jeg kommer, se jeg kommer snart,
Hold du kun hart,
At ingen ta'r din Krone!
Min Brud, dig glæd,
Min Løn er med:
Dig, som var tro,
En evig Ro
Og Glæde for Guds Throne!
- 5 I Aanden glad da Bruden from
Hun siger: kom!
Saa hjertelig hun frydes;
Og hvo det hører, siger: kom!
Lad Livsens Flom
Sødt over os utgydes!
Hvo lider Tørst
Han komme først,
Hvo vil og kan,
Tag' Livsens Vand,
Som uforskyldt tilbydes!
- 6 En Himmel ny saavelsom Jord,
Det er hans ord,
Da vorder til hans Ære.
Se, Guds Paulun blandt Menn'sken er,
Han bor os nær,
Og vi hans Folk skal være!
Lad Verden saa
I Stykker gaa,
Guds Ord ei brast,
De stande fast,
Den Bro skal Bruden bære!
- 7 Gud skal da tørre af mit Kind
Hver Taare min,
Ei Død skal være mere,
Ei heller Sorg, ei heller Skrig,
Ei Pine slig,
Som her Guds Børn maa bære;
Det Første fort
Er veget bort,
Og Glæden ny,
I Himlens By -
Eia, hvor godt at være!
- 8 Da synger jeg for Thronen glad
Et bedre Kvad,
Og løfter Palmegrene,
Med hvide Klæder, som er toed
I Lammets Blod
For Herrens Øine rene.
Halleluja!
Eia, eia,
For liflig Klang!
Og al min Sang
Er Herren, Herren ene.
- 9 Amen, Velsignelse og Pris
Paa alle Vis,
Og Visdom, Magt og Styrke
Tilhører Gud i Evighed,
Som saa herved
Til os i Dødens Mørke!
Halleluja!
Eia, eia!
I Himmerig
Der skal vi dig
I Aand og Sandhed dyrke.

M. B. Landstad 1861
(Landstads Salmebog nr. 107
NoS nr. 14)

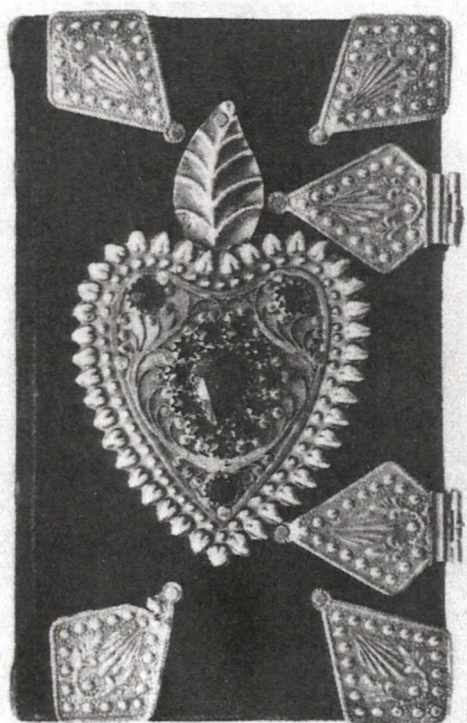
Jeg veed mig en Søvn i Jesu Navn

- 1 Jeg veed mig en Søvn i Jesu Navn,
Den kvæger de trætte Lemmer,
Der redes en Seng i Jordens Favn,
Saa moderlig hun mig gjemmer,
Min Sjæl er hos Gud i Himmerig,
Og Sorgerne sine glemmer.
- 2 Jeg veed mig en Aften-Time god,
Og længes vel somme Tider,
Naar jeg er af Reisen træt og mod,
Og Dagen saa tungsom skrider:
Jeg vilde til Sengs saa gjerne gaa,
Og sovne ind sødt omsider.
- 3 Jeg veed mig en Morgen lys og skjøn,
Der synges i Livsens Lunde,
Da kommer han Guds velsigned' Søn
Med lystelig' Ord i Munde,
Da vækker han os af Søvn op
Alt udi saa sæle Stunde.
- 4 Jeg haver den Morgen mig saa kjær,
og drager den tidt til Minde,
Da synge jeg maa og se den nær,
Den Sol, som strør Guld på Tinde,
Som Smaafuglen ud mod Morgenstund
Op under de høie Linde.
- 5 Da træder Guds Søn til Gravens Hus,
Hans Røst i al Verdens høres,
Da brydes alt Stengsel ned i Grus,
De dybe Havsgrunde røres,
Han raaber: *Du Døde, kom herud!*
Og frem vi forklaret føres.
- 6 Da aabnes den Dør til Himlens Stad,
Der nævnes de Kaarnes Navne.
Gud lade os alle mødes glad,
Og ingen af Vore savne!
Det unde os Gud for Kristi Blod,
Vi maatte i Himlen havne!
- 7 O Jesu, træd du min Dødsseng til,
Rek Haanden med Miskund over,
Og siig: *Denne Dreng, den Pigelil*
Hun er ikke død, men sover!
Og slip mig ei før, at op jeg staar,
I Levendes Land dig lover!

M. B. Landstad 1851
(Landstads Salmebog nr. 570
NoS nr. 856)

Karolina Lundgren med psalmbok i handen. Teckning hos förf.

Brudpsalmbok. Efter S. Svensson s. 85.

NILS-ARVID BRINGÉUS

Gåvoboken

Om psalmboken som folkbok

I mitt sovrum hänger ett porträtt av min farmors mor Karolina Sofia Lundgren. Den unga växjödamen poserar i finklänningen med halvlånga ärmor med breda spetsar. Hon bär halsband och armband, en guldbrosch mitt på bröstet och i en svart snodd runt halsen hänger ett väl synligt fickur, som vilar på hennes högra arm. Det som ger mig anledning att lyfta fram porträttet är emellertid den lilla bok hon håller i högra handen. Det är en vacker inbunden psalmbok, uppenbarligen en gåva av fästmannen i samband med förlovningen eller före bröllopet hösten 1861. I Wäxjö-Bladet annonserar J.P. Petersson om "porträttering uti profil, medelst blyharts, sker under marknaden mot 1 rdr 16 sk. bko af undertecknad. 3/4 timmar åtgår till sittningen de blifva färdiga samma dag. Boende i herr murmästare Sjöbloms hus nära kyrkogården." Annonsen återkommer vid flera tillfällen, och jag håller inte för otroligt att det är en sådan ambulerande tecknare som porträtterat Karolina och hennes blivande man.

Man kan tolka psalmboken som ett kvinnligt attribut liksom smyckena och klockan. Men den hade också en symbolisk innebörd. Karolinas psalmbok var säkert köpt på Sigfridsmässomarknaden, där bokbindarna - dåtidens bokhandlare - slog upp sina stånd. Psalmboken var en föreningslänk mellan de unga två liksom den släta ringen runt Karolinas finger, också den tydligt markerad. Men psalmboken underströk samtidigt allvaret och högtidligheten i relationen. De båda avporträtterades tillsammans just i anledning av deras äkta förenning.

För mig som etnolog är det sambandet mellan människan och psalmboken som är intressant. Psalmboken var inte vilken bok som helst. Den var en personlig egendom och hörde samtidigt till den sakrala sfären. Den var näppeligen ett attribut som tecknaren tillhandahöll utan hade medtagits vid avporträtteringen av Karolina, liksom när de båda gick till kyrkan och hörde prästen avkunna lysningen.

Brudpsalmboken

Psalmboken var i gången tid en så vanlig brudgåva, att den kallades för gåvoboken. I en uppsats om Friaregåvor och trolovningsskänker avbildar Sigfrid Svensson en brudpsalmbok med inskriften: "Denna Gåfvo-Bok är mig Elin Pehrs-Dotter gifven af min kära Maka Bonden Jöns Jönsson i Trosta vid vår Bröllops Fäst, som firades Annan Dag Jul 1838" (Svensson 1931:85). Den 29 juli 1961 överlämnade en brudgum en psalmbok med följande dedikation: "Till Kersti mina giver jag denna bok på vår bröllopsdag och tackar henne för vår ljusa förlovningstid och önskar det må givas oss många vackra år tillsammans."

Det utmärkande för gåvan är att den binder samman människor (Mausss 1972; Kjellman 1979). Det kan vara man och kvinna, föräldrar och barn men också faddrar och gudbarn eller ett kollektiv och en individ som hemförsamlingen och församlingsbon.

I de kulturhistoriska museerna finns många gåvoböcker med vackert präglade pärmar, men också i enskild ägo finns sådana brudpsalmböcker. En av Folklivsarkivets meddelare omtalar att den äldsta psalmboken i hennes ägo är en brudgåva från S.P. Andersson till Catarina Persdotter den 31 december 1822. Den bär Carl XIV Johans namn och krona i guld på pärmen och har förvarats i kisteläddikan tillsammans med huvuddukarna, vit om sommren och svart om vintern.

De tidigaste litterära uppgifterna om brudpsalmböcker är från 1700-talets mitt. Sålunda omtalar Samuel Krok i sitt tal om Urshults invånare 1749 först bland fästmannens gåvor till fästmön "en psalmbok lysande av bokbindarekonst" (Nordmark 1997:31). I en jämtländsk resebeskrivning från samma år heter det: "Brudgåvor, som friare giver sin fästemö, består uti en bred förgylld silverring, en psalmbok och ett silkesmösstyg." (Hagberg 1751:103). I "Folkklifvet i Skytts härad i Skåne" (1847) berättar Nicolovius att det hörde till att fästmannen under förlovningstiden besökte någon marknad och kom hem med en marknadsgåva. "Den bestod nästan alltid i ett par violetta handskar, utsirade med rosenröda blommor, och en psalmbok, på hwars band syntes ett brinnande hjerta, i hwilket lästes följande vers af fru Nordenflycht:

Se här har du hand och hjerta,
Akta den gåfwan grant,
Låt ej wanans wälde swärta
Wår förenings ljufwa pant;
Kom ihåg när du mig wunnit,
Hwad du lofwat mig förut,
Och betänk att wi ha bunnit
En olöslig wänskaps knut.

Skolmästaren i byn anlitas nu, i händelse han kunde skrifwa, och i annat fall wanligtwis Klockaren, att inuti boken skrifwa flickans namn med detta sinnrika vers:

N.N. är mitt namn.
Mig till heder och ingen skam.
Det är mig i dopet gifwit,
Och i lifsens bok inskrifwit.

I en not tillägger Nicolovius: "Ofta ägde bondflickorne icke förr än de blefwo förlofwade någon egen psalmbok utan lånte, då de gingo i kyrkan, den wanligtwis af far eller mor, som dessutom gerna hade någon ärfd psalmbok tillöfwars i deras Bibliothek" (Lovén 1847: 146 f.).

Till sådana handskrivna dedikationer har jag inte funnit någon motsvarighet i Kulturens samling av äldre psalmböcker. Däremot finns det flera brudpsalmböcker med mönsterpressade pärmar och rimmade texter. Det vanligaste motivet är två hjärtan, men man kan också se en man och en kvinna på ömse sidor om ett altare med ett brinnande hjärta. Att texterna ofta återkommer i samma form på den ena psalmboken efter den andra visar att pärmarna utförts med samma press i stora upplagor. En återkommande text lyder: "Bok och hjerta jag dig gifwer och din wän til döden blifwer" och därunder: "Gud signe dig min wän, som denna bok mig gaf. Jag skal och läsa den intil jag läggs i graf." Denna text har jag tidigast funnit på ett exemplar av 1695 års psalmbok, tryckt i Stockholm 1770. På en annan psalmbokspärm läser man: "Tag denna af en trogen hand til ett eckta kärleks band". Ytterligare ett exempel lyder: "Med Gud och Dig trolofwar jag mig." Inskriptioner av detta slag framhäver ytterligare psalmbokens karaktär av kärlekspant.

En återspeglning av traditionen med fästmöpsalmboken lämnar dialogvisan "Tycker du om mej?", som citeras i en uppteckning. Den skildrar frieriet, köpet av ringen, lysningen och därpå:

"Köper du psalmboken?"

"Ja, de gör ja!"

"Skriver du på pärmen?"

"Ja de gör jag!"

"Ä de riktigt säkert?"

"Ja, de ä de!"

Hopp sudde rudde rudde

rullan läj!

(Andreasson 1983:20)

Blev förlovningen uppslagen lämnades gåvorna tillbaka. Att det även gällde psalmboken framgår av en visa upptecknad i Dalsland 1845 (af Klintberg/Zetterholm 1971:112).

I "Unnarsboarnes seder och lif" (1874) berättar Gabriel Djurklou, att fästmannen vid det formella frieriet hos storbönderna överräckte "fästemöslådan i hviken begåfningen förvaras". Denna bestod "utom ringen och fästemöslådan af brudsilfret: dalkedjan, halskedjan och löfvaspännena, brudhanskarne med granna blommor i kedje-, flät- och klump-söm, brudpsalmboken i särdeles prydligt band, kryddedosa, silkesband och dukar, mösstyg, spetsar och annat smått" (a.a. s. 40 f.).

I sydöstra Skåne överlämnade fästmannen vid "ja-ölet" eller frieriet sina gåvor i fästmöns förkläde. De utgjordes av "en större silverbägare, ett striglakors, en psalmbok och ett brokigt 'silketorkle'. Dessa saker skulle fästmän låta ligga dolda i förklädet, till dess gillet var slut och gästerna farna" (Bruzeliuss 1976:89). "Silkes näsdukar, handskar, wantar, Psalmbok, Silfverbälten, och kädjor" tillhörde också fästegåvorna i Jämshög omkring sekelskiftet 1800 (Öller 1800:216 f.).

Psalmboken i Karolina Lundgrens hand var således en vanlig fästmögåva under 1800-talet och ännu ett stycke in på 1900-talet. En meddelare till Folklivsarkivet i Lund skriver: "Min mor f. 1894 fick en psalmbok av far när de gifte sig 1924. Den var svart med guldtryck, och hon hade den hela livet." En annan meddelare uppger att hon fått sin psalmbok av maken på bröllopsdagen den 9 juni 1935 och hon tillägger: "Även våra söner har följt seden".

Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag gav ut 1937 års psalmbok som brudpsalmbok, formgiven av Aina Masolle med pergamentspärrar, guldsnitt och knäppen. Den nuvarande psalmboken tycks däremot inte ha utgivits som brudpsalmbok.

Psalmbokens roll i samband med bröllopet förklarar också varför den i bouppteckningarna är den allra vanligaste boken. Men det var inte enbart som "gåvobok" inför bröllopet som psalmboken hade stor betydelse. Vi möter den också vid andra "rites de passage" under livet.

Före dopet

När de unga tu fått sitt första barn kom psalmboken till användning på nytt, berättar Hyltén-Cavallius: "Medan barnet är hedet (odöpt) må det, efter gammal sed, ligga på bordet (som fordom var hedersplats), svept i en röd klädes-kjortel, samt ha jemte sig en psalmbok, och, i lindan, hvita pengar" (I:381). Samma tradition återger Gabriel Djurklou: "Så länge barnet var 'hedet' (hajet), fick ej elden släckas i spisen, på det ej troll och onda andar skulle förbyta det, och för samma orsaks skull borde hvar och en som inkom i stugan först röra i elden för den nyfödda, samt en sax och en psalmbok ligga bredvid barnet." (a.a.s. 33). "Stål, psalmbok och saxar på barnet" omtalas också av prosten Öller från Jämshög år 1800 (Öller 1800:209). Folkminnessamlingarna tillhandahåller också rikhaltiga belägg från senare tid (Tillhagen 1983:401).

Inte enbart som ett skydd brukades psalmboken för de nyfödda. "När mina barn döptes, stoppade min mor ett psalmboksblad i dopdräkten, för att då fick barnen lätt att lära" heter det i en uppteckning i Folklivsarkivet. Längre tillbaka brukade faddrarna i stället läsa dopritualets ord efter prästen.

Vid livets slut

När livslågan släckts tog man på nytt till psalmboken: "Så snart någon aflidit och hans ögon blifvit tillslutna, läggas ... ännu uppå liket Guds ord, eller bok (psalmbok), och stål (oftast en sax), till skydd emot orena andar och annan förgerning" omtalar Hyltén-Cavallius i Wärend och wirdarne (I:457) och tillägger, att "Dessa heliga skyddsmedel borttagas så snart själen genom själaringningen blifvit frigjord ifrån detta jordiska, och, enligt katholskt föreställningssätt, tagen under beskydd af den heliga kyrkan" (I:481).

Nicolovius omtalar från sydvästra Skåne att den döda kroppen flyttades ut i ett kallt rum, "der det lades med ett lakan öfwer sig och med en uppslagen bibel eller psalmbok och en sax på bröstet. Från den ondes åverkan ansågs nu liket skyddadt" (Lovén 1847:201). Från sydöstra Skåne omtalar N.G. Bruzelius: "När någon var död, lades liket på ett bord, ikläddes nytt linne och sveptes i ett ävenledes nytt lakan. På bröstet lade man ett kors av halm, en sax

och en psalmbok" (Bruzeliuss 1974:100). Seden tycks ha varit allmän i hela landet. Louise Hagberg skriver nämligen i sin stora monografi "När döden gästar": "För så vitt det icke redan skett under dödsarbetet, lades under hakan en bok, vanligtvis en psalmbok eller bibel, som, enligt en värmländsk uppgift, skulle ligga med långsnittet vänt mot huvudet. Den kunde dock även läggas på bröstet, under huvudkudden eller bredvid i kistan. Som stöd för fötterna lades ibland en postilla. Gudsordet skulle vara till skyddsvärn, det skulle 'stadfästa' den döde, så att intet ont skulle komma när honom" (Hagberg 1937:124).

När psalmboken i senare tid brukats i samband med dödsfall, så har det varit av rent praktiska skäl som stöd under en nyss avliden persons haka. Men det har funnits andra orsaker också. En meddelare skriver: "När morfar dog stoppade moster Anna ner hans ganska tummade bok i kistan. Jag var fem år då och undrade hur han skulle kunna läsa den i den mörka kistan." Ännu för ett par år sedan berättade en nybliven änka för mig att hon lagt makens konfirmationspsalmbok i hans kista.

Enligt 1686 års kyrkolag skall dödsfallet tillkännages från predikstolen vid nästföljande gudstjänst "med tacksäijelse til Gud, som then framledne nådigt förlossat hafver samt böön om tröst för the sorgbundne". Med denna tacksägelse, som i senare tid utvecklats till en hel liten ritual med klockringning och ofta med tändning av ett ljus för den avlidne, var sedan gammalt även en s.k. "död-psalm" förknippad. Merendels väljer prästen den, men i Ovansiljan förekommer det ännu att gammalt folk själv i sin psalmbok med ett kors markerar den vers som man önskar skall läsas vid tacksägelsen. Även om denna sed alltmera börjar brytas, är det dock regel att en psalmvers läses för varje avliden och inte, vilket är regel i landet i övrigt, en vers för samtliga under veckan avlidna.

Också i Växjö stift var det vanligt att välja ut en "döpsalm", som prästen skulle läsa från predikstolen i anslutning till tacksägelsen. I en frågelista från Kyrkohistoriska arkivet i Lund har denna sed efterfrågats, och uppteckningarna tillhandahåller många exempel på sådana personligt valda psalmer.

Såväl födelse, giftermål och dödsfall var i gången tid tillfällen som spelade en roll långt utanför familjesfären. "Allt fick sin vining i kyrkans famn". Men kyrkogången hörde också till vecko- och årsrytmen.

Psalmboken som dräktattribut

I romersk-katolska länder är det brukligt att kvinnorna vid kyrkbesök bär huvudbonad om än ofta bara en florstunn schalett. I äldre tid var det lika viktigt att händerna var betäckta framför allt vid nattvardsgång. Vid vigseln var det under medeltiden brukligt att kontrahenternas händer doldes under yttersta delen av prästens stola eller manipel.

Även i den profana dräkten utvecklades bruket med handkläden. Den norska forskaren Gunvor Ingstad Tretteberg har visat hur handklädet utvecklats och använts. Sedan psalmboken blivit vanlig under 1700-talet, brukades handklädet som "bokkläde" att svepa om psalmboken (Tretteberg 1944). Denna funktion övertog silkesklädet senare som porträttet av bondhustrun Nilla Olufsdotter från 1793 visar. Från Järrestad i sydöstra Skåne heter det: "Silkeklädet bars även om psalmboken. Vid högtiderna användes en vit duk här till. Ibland bars den vita duken på armen med silkesklädet över, det senare var fästmögåva" (Svensson 1935:262; Nylén 1947:105 ff.). Folkdräktsbilderna i bokverket "Ett år i Sverige" år 1827 visar hur allmänt handklädet var vid denna tid (Forssell 1827). I Dalarna kunde bruket av bokkläde ritualiseras liksom i Norge. I Floda skulle det vara i samma färg som huvudduken, som skiftade under kyrkoåret. Under första hälften av 1800-talet fanns minst tio varianter. På huvudduken och bokklädet kunde man se vilken högtidsdag det var (Alm 1930:26). Folklivsforskaren Ella Odstedt har ingående skildrat sambandet mellan psalmboken och dräktskicket i övre Dalarna (Odstedt 1953). Handklädet som kvinnorna brukade ha virat om psalmboken fick sin sista funktion i likutstyrseln (Hagberg 1937:186).

Psalmboken var i äldre tid på många håll ett typiskt kvinnligt attribut vid färden till och från kyrkan. Berndt Gustafsson omtalar att det fanns kyrkor, där bänkarna på kvinnosidan saknade psalmbokshylla, därför att kvinnorna bar psalmboken med sig till och från kyrkan, medan männen lät den ligga kvar, vilket var möjligt, när bänkplatserna var fasta och bestämda på sockenstämma (Gustafsson 1956:69 f.).

I handen bars psalmboken och ovanpå eller runt om denna en vit näsduk, omsorgsfullt vikt, och överst lades en gren lavendel eller isop. Eller också stacks kyrkkryddan in i psalmboken vid dagens text. Berndt Gustafsson erinrar om att denna sedvänja var så fast, att ännu när Albert Engström skulle teckna kvinnor på väg till eller från kyrkan, lät han kyrkkryddorna sticka upp ur psalmboken eller näsduken.

Psalmen på stugväggen

Psalmkunskapen förmedlades inte bara genom psalmboken. I de flesta svenska hem, åtminstone i södra delen av landet, fanns s.k. kistebrev inklistrade i klädkistornas lock eller uppsatta inom glas och ram på väggen. Motiven var till övervägande delen bibliska, och den anslutande texten var inte sällan hämtad från psalmboken. Så var särskilt fallet med de kistebrev som trycktes i Jönköping, efter det att den Wallinska psalmboken hade utkommit 1819. Eftersom kistebreven bokstavligen fungerade som en hustavla, hade man de citerade psalmverserna ständigt för ögonen.

I södra Sverige fäste man framförallt under perioden 1750-1850 upp handmålade bonader med bibliska motiv om julen. Till bildmotiven fanns genomgående en förklarande text, som hänvisade till kapitel och vers i Karl XII:s bibel. Men ofta fanns även en rimmad text hämtad ur 1695 års psalmbok. Från psalmboken hämtades också texter till handritade tavlor som minnen av födelsedagar, namnsdagar, bröllopsdagar och begravningar. I Dalarna och Härjedalen var det vanligt att särskilda, grannt utsmyckade brudskrifter överlämnades till brudparet vid bröllopet. En återkommande text på dessa är Wallins bröllopspsalm "Gud välsigna dessa hjärtan".

Alla psalmer var inte lika frekventa. Ett bokmärke eller en fyrklöver i psalmboken utmärkte däremot inte sällan en älsklingspsalm.

Psalmsång under arbetet

Sången kunde ha en livande effekt under enformigt arbete. Samuel Ödman berättar från sin morfars prästgård i Vislanda att "För att icke överraskas av sömnen vid spinnrockens sövande sorl sjöngs morgonpsalmer, men så snart adventstiden gick in förvandlades dessa till julpsalmer, som fortsattes hela dagen jämte arbetet. Alla sjöngs ur minnet och upprepades ideligen" (Nordmark 1997:70). Man kan alltså med Hilding Pleijel tala om "psalmen på folkets läppar" eller psalmen som ett muntligt traditionsarv.

Professor Evald Lövestam skriver: "Min framtidsdag är ljus och lång"--- Det är anslaget till en välkänd Frykman-sång om det kristna hoppet [nr 302 i 1986 års psalmbok]. Jag minns från min uppväxttid hur den gärna sjöngs, starkt och friskt. Det kunde också hända att man hörde en och annan nynna på melodin när han eller hon gick i sina dagliga sysslor. Det rörde sig inte om män och kvinnor som levde i någon sorts svärmisk världsflykt. De stod med bägge fötterna på jorden. Men hoppet om framtidsdagen levde hos dem. Det gav deras liv i både helg

och söcken - ett drag av rymd och frihet och lyftning" (Lövestam 1981).

En meddelare från Kyrkhult född så sent som 1963 berättar om vad psalmen betydde för hennes mor:

Mor sjöng alltid, allt refererades till en psalm. Fanns något att tacka för ständes lovsånger upp, förbönpsalmer för dem som behövde förbön, t.ex. 'De som upp på vägar fara hjälp dem till ett säkert bo' när några var på hemväg eller bort mot nya mål. Den psalmen blev än viktigare sedan vår syster dog i en bilolycka, och sjöngs eller lästes då under tårar. Mor sjöng när hon mjölkade korna, både i ladugården och ute i markerna. Där ekade det över ängarna. Sången blev nog ofta ett sätt att hålla sorger borta och att mota den ångest som lurade i livet. Sången blev också ett tydligt sätt att uttrycka livets glädje och lycka. Korna gillade det säkert också.

Samma meddelare berättar om den status det var i hennes kyrksamma familj att kunna psalmerna utantill. "Detta sas inte rakt ut, men att det var ett tecken på helighet var klart. Inte som andra som måste följa med i psalmboken, utan med lyft huvud kunna lova Gud och visa att texterna var så insjungna att de kundes utantill."

En sådan muntlig psalmrepertoar kunde naturligtvis också leda till missbruk av psalmerna. Det är välkänt att dryckeslag och sång har ett nära samband, och det finns många vittnesbörd om att både text och melodi under dryckeslag hämtats ur psalmboken.

Psalmboken som orakel

I "Wärend och wirdarne" berättar Hyltén-Cavallius om hur man hämtade tecken från nyårsnyet för det kommande året. "Går man, när nyet visar sig, ut under bar himmel, med en penning i munnen och ett stycke bröd i handen, och, vänd emot nyet, slår upp psalmboken på tre ställen, så kan man af ordalydelsen i de versar, som falla upp, taga spådom för det kommande året" (I:302). Var det en bröllopspsalm som föll upp, skulle den unga flickan under året få träda i brudstol. Var det en begravningspsalm, skulle hon under året mötas av ond, bråd död. Psalmboken rymde alla livets skiften med lycka såväl som olycka.

I en uppteckning heter det: "Far berättade att han som ung burit inom sig sv ps 280 med strofen "skall jag nu gå den mörka stig där ingen stjärna lyser mig. Och ingen vän mig gläder" och tänkt sig en ensam tillvaro. När han sedan träffade min mor och besökte henne, blev det den psalmen han friade med. Han berättade för mor om sin ensamtillvaro och hon tyckte det var så rörande, så på ett sätt var psalmen en nyckel till deras fortsatta liv."

I Skåne talade man om att hälsa Nykung eller Nyårskung, och här var seden rituell

utformad. Husfadern kunde gå ut ensam och ha fläsk och bröd och en psalmbok med sig. Vänd mot nymånen hälsade han denne:

Välkommen Nykung, Välkommen herre!
med korn och med kärna,
med fläsk och med böste
och gott öl om hösten!

Så kunde han slå upp psalmboken på måfå och av den psalm, som kom upp, utläste han hur det kommande året skulle bli (Eskeröd 1953:242).

En annan form av orakel, som Hyltén-Cavallius omtalar, är "skärsel", ett sätt att ta reda på tjuven, när något hade blivit stulet. Två kvinnor tog då ett såll mellan sig och lade i detsamma en vigselring, en brynsten och en psalmbok. Sållet fick rotera motsols, och en ullsax fungerade som en slags visare som på en roulett som stannade, då namnet på en av de misstänkta personerna uppräknades (Henningssén 1975).

Psalmboken som magiskt hjälpmedel

I "Wärend och wirdarne" finns flera uppgifter om hur psalmboken användes som ett skydd i vardagliga sysslor, t.ex. ölbrygd. "Vid brygd och mäskning rökas karet med svafvel och krut, eller sättes stål i, eller lägges en brödbit och bok (psalmbok) på, att det ej må förgöras" (I:192).

Att psalmbokens kraft kunde bryta trollens makt återspeglas i en sägen med utbredning i Götaland, främst Västergötland, meddelar Bengt af Klintberg. Sägningen handlar om en person på väg till kyrkan med psalmbok i handen, som passerar en skatt. Genom att kasta psalmboken över skatten får han behålla den. Trollens makt över skatten är bruten.

Ofta räckte det med ett urrivet psalmboksblad i stället för en hel psalmbok. Carl-Herman Tillhagen har i sin bok "Jaktskrock" lämnat exempel på hur urrivna psalmboksblad användes som förladdning för att öka jaktlyckan. En meddelare menar dock att det inte bara var skrock eller vidskepekse att använda gamla utrangerade biblar och psalmböcker till förladdningar i sina mynningsladdare. "Det var i stället så att de där tunna och mjuka bladen gick att packa väldigt hårt. Och detta var ett måste om man ville få den rätta kraften i skottet. Det var ont om sådant där mjukt och lent papper på den tiden."

Men inte nog med detta. Hyltén-Cavallius berättar om hur man efter en lyckad vargjakt samlades runt den fällda vargen och sjöng en psalm. För Hyltén-Cavallius, som genomgående

tolkade seder och traditioner som forntidskvarlevor, var det naturligt att betrakta psalmsång i sådana sammanhang som exempel på en kristen omklädnad av en förkristen kult. Med hänsyn till psalmens roll i alla livets skiften behöver man dock inte tillgripa sådana förklaringar. Psalmerna tillhörde den internaliserade kunskapen, och de fromma hade inte ensamrätt till psalmen. Den var en hela folkets egendom.

För att belysa förhållandet mellan människan och psalmboken i vår egen tid lät jag före jul 1999 genom Folklivsarkivet i Lund sända ut en frågelista (LUF 204). Besvararna är till övervägande delen "landsbygdspensionärer" men representerar också nutida tonåringars föräldrageneration.

I jämförelse med det äldre traditionsmaterial som exemplifierats i det föregående märker man tydliga skillnader. Fastän vidskepligt bruk av psalmbok och psalmer efterfrågats, finns inga svar som ger någon antydning därom. Man kan sammanfattande säga att psalmbokens eller rentav gudsordets kraft i operativ magi men också i divinatoriska sammanhang försvunnit. Sekulariseringen innebär också en befrielse från övertron.

Detta betyder inte att psalmboken skulle vara mindre vanlig som folkbok i våra dagar. Snarare förhåller det sig tvärtom. Att psalmboken däremot inte längre brukas som fästmögåva beror snarare på att alla konfirmerade ungdomar redan fått en psalmbok som konfirmationsgåva antingen av sin församlingskyrka eller av anhöriga. I våra dagar är det alltså inte brudpsalmboken utan konfirmationspsalmboken som är "gåvoboken".

Skolpsalmboken

"Alla tre barnen fick sina första psalmböcker i skolan så fort dom kunde läsa", heter det i en uppteckning. Sådana skolpsalmböcker var ofta av enkelt utförande. Skolpsalmboken var en "brukspsalmbok", och den var i flitig användning under skoltiden både i samband med den dagliga morgonandakten i skolan och vid kristendomsundervisningen. Min egen generation minns hur varje skoldag började med psalmen "Din klara sol går åter upp" och slutade med "Så går en dag än från vår tid."

Fastän psalmboken var en "läsebok", fungerade den som en inlärningsbok med vars hjälp man skulle lära sig ett visst antal psalmer utantill. På samma sätt fungerade den under

konfirmationsläsningen.

En meddelare berättar att hon fick sin första "psalmbok" i tredje klassen. Det var ingen riktig psalmbok utan snarare ett häfte. Först på mellanstadiet fick barnen en riktig psalmbok med röda pärmar. Den användes vid morgonsamlingar och avslutningar.

Utantilläsningen av psalmer förekom under min egen skoltid under andra världskriget även i kommunala mellanskolan eller realskolan. Den ingick som ett led i skoldrillen och blev för många som hade svårt att lära psalmer utantill en plåga. Ofta var psalmverser en utantilläxa över veckohelgen med förhör på måndagsförmiddagen. En meddelare skriver: "Min småskollärarinna gav oss i läxa psalmverser att lära utantill. Hon läste dem för oss några gånger, och sedan fick föräldrarna se till att vi kunde dem. Det var jobbigt för den som inte kunde lära så fort, och inte fick hjälp hemma, Om läraren var sträng fick man som bestraffning 'sitta efter' och lära sej det man inte kunde. Men det fastnade i huvudet, och sitter där än... Mina barn f. 1949 och 1956 har inte haft några utantilläxor". En annan meddelare skriver:

En viktig händelse, som jag aldrig glömt trots att det är 55 år sedan det hände, är när jag fick bakläxa. Det hände bara en enda gång. Vi hade haft en psalm i läxa, men jag hade troligen haft någon rolig lånebok, som jag tyckte var viktigare. Och det var just på mig, som läraren pekade och sade: Läs! Jag kunde inte ett ord. Visste inte ens vilken psalm det gällde. Jag fick bakläxa. Gick hem och läste. Läste tills jag kunde psalmen som ett Niagarafall. Dagen därpå ombads jag läsa upp bakläxan. Och jag rabblade; 'Du bar ditt kors, o Jesu mild då dödens väg du trädde, till frälsning för en värld...' Jag kunde - och kan än i dag - denna psalm som ett rinnande vatten, om man så väcker mig mitt i natten och ber mig rabbla, så kan jag 'Du bar ditt-kors..' Men det är också den enda psalm, som jag garanterat kan helt utantill.

En präst i aktiv tjänst, som besvarat frågelistan, menar att det i kyrkliga landsbygdsförsamlingar i Göteborgs stift alltså kan förekomma psalmvershemläxor men anser att den stora nedgången ifråga om utantilläsningen skedde omkring 1960.

Skolpsalmboken hade svarta pärmar, och det finns meddelare som senare i livet tolkade färgen symboliskt: "Den svarta färgen gick igenom hela det kristna budskapet vid den tiden. En religion i svart som speglade döden mer än livet". En annan meddelare förknippar i stället skolpsalmboken med psalmboksmärkena. "Såväl sydda som tryckta med bibelord på, och även pressade blommor. Jag minns att vi tog guld- och silverpappren från chokladbitars innepapper, slätade ut med pekfingret och använde som vackra glänsande bokmärken."

Trots att skolan tillhandahöll psalmböcker åt alla - låt vara att de kunde ärvas syskon

emellan i samma familj - finns det i svaren på min frågelista en meddelare som upplevde psalmboken som ett klassmärke. I huset med 80 lägenheter i Mölndal, där hon växte upp med många flerbarnsfamiljer, var det endast ett barn som gick i söndagsskolan. "Lite senare förstod jag att det fanns folk som både hade psalmbok, bibel och gick i kyrkan. Vi tyckte de var 'finare'. Vi var inte 'fina'. Jag har upplevt att det var så."

I dagens religionsneutrala skola har psalmboken ingen plats. "Jag har frågat mina barn som är födda 1977, 1978, 1980 och 1983 och de säger sig inte minnas någon utantilläsning av psalmer. Min man som arbetat som mellanstadielärare i 25 år har heller aldrig gett sådana läxor och själv har han inget minne av psalmläxor från sin skoltid." Svaren på frågelistan visar att utantilläsningen av psalmer skiljer två olika generationer.

Konfirmationspsalmboken

Om psalmboken försvann ur skolan, har den dock bibehållit sin plats i konfirmandundervisningen. Också här förekom utantillläsning. En meddelare från Allerum omtalar att han i sin konfirmationsbok antecknat 71 psalmer som konfirmanderna skulle lära utantill för konfirmationsprästen Bruno Fredlund.

I vårt land saknas mera djupgående undersökningar av konfirmationsseden och därmed även av konfirmationsgåvorna. Den norska traditionen är däremot väl undersökt av Birgit Herzberg Johnsen. Hennes tidigaste exempel på psalmboken som konfirmationsgåva är från 1866 (a.a.s. 124). En psalmbok till en konfirmand i Elverum 1872 uppfattades som "noe rent storveies". I Sör-Trøndelag var det för ungefär hundra år sedan endast faddrarna som gav konfirmationsgåvor "og den største gaven kom fra henne som hadde båret barnet til dåpen. Det var som regel en salmebok, og denne ble regnet som en stor gave". "Gaver i eldre tid var bibel og salmebok" heter det i en uppteckning från Medal i Sör-Trøndelag.

I Kulturens samling finns en psalmbok med påskriften "Wolmer Wrangel 20 maj 1881. Ps. 257 v.10." Den anförda psalmen, "Säll är den som sina händer i Guds händer sluter in" ansluter väl till en ung människas livssituation. Det var dock först på 1890-talet som det blev mer allmänt att överlämna psalmböcker i samband med konfirmationen enligt Kulturens samling.

Under det följande århundradet har traditionen varit stabil. En meddelare skriver:

Både konfirmationsnäsduken och konfirmationspsalmboken har jag kvar. Psalmboken är, precis som jag själv var den gången, liten och vit. (Det är förresten näsduken också. Med spets runt kanten.) Den är så fin, den här lilla psalmboken, som mor köpte till mig inför konfirmationen. 65 gånger 90 millimeter. Med guldors och guldskrift på pärmen: Minne av konfirmationen.

Den fortsatta utvecklingen i Norge beskriver Herzberg- Johnsen med rubriken "Fra salmebok til gaveflom". På en bild kontrasterar hon en uppslagen konfirmationspsalmbok med en tidningsannons med gåvotips till dagens konfirmand: hemdator, kasettradio, förutom mer traditionella gåvor som krylltång, rakmaskin och klocka.

Möjligen är det denna utveckling mot "sekulariserade" konfirmationsgåvor, som har resulterat i att samtliga konfirmander av församlingen, där de konfirmeras, numera får en psalmbok och/eller en bibel. Som vi skall se, har dock sekulariseringen inte medfört att psalmbokens symbolvärde i samband med konfirmationen minskat.

Färgen på psalmboken var inte utan betydelse. En lantarbetardotter berättar om sin konfirmation: "Som gåva fick jag en psalmbok, som hade svarta pärmar. De andra flickorna hade bok med vita pärmar som var betydligt dyrare. För att dölja de svarta pärmarna klädde jag min bok med vitt papper, som bara det var svårt få tag i. Jag hade även av en grannfru fått en liten spetsnäsduk. Men den försökte jag att dölja boken så gott det gick."

Inte heller doften var utan betydelse: "Den vackraste psalmboken fick min mamma av min farmor en gång i julklapp. Den har brunt läder i pärmen som blir mjukt längst ut och sluter sig runt så att den helt går ihop och skyddar bladen. Den är vacker och skön att hålla i och luktar gott.."

Liksom det var brukligt att läsprästen skrev in ett bibelord i konfirmationsbibeln, kunde han välja en psalm för konfirmationspsalmboken. En informant skriver: "Min konfirmationspräst gav oss varsin psalm att skriva in i psalmboken. Jag fick Led milda ljus..."

Hur förknippad psalmboken var med konfirmationen framgår av en uppteckning som omtalar att psalmboken också fanns på konfirmationstårtan: "När jag konfirmerades 1962 bjöds grannar och vänner på kaffe efteråt. Mina föräldrar hade beställt en gräddtårta från ett konditori. Det var en särskild konfirmationstårta med ett kors och en psalmbok i marsipan mitt på tårtan. Jag tyckte det var väldigt osmakligt, ja nästan en hädelse och kunde inte äta av tårtan trots att jag älskar marsipan." Berättelsen påminner om Pär Lagerkvists skildring av begravningstårtan i "Gäst hos verkligheten":

Nu var middan nästan slut. Men det sista och finaste var en tårta från stan, garnerad i svart och vitt, med ett stort svart kors i mitten. Den beundrades mycket, alla måste smaka den. Anders ryste när den närmade sig. Han lät den gå förbi, fast han såg att han aldrig ätit något så gott. Möllaren tog en stor bit av korset och svalde den i ett tag.

För många blev konfirmationspsalmboken bara brukad vid konfirmationen. En informant, född 1979, skriver: "Jag tror knappt att jag har bläddrat i och än mindre använt mig av min konfirmationsgåva en endaste gång (bortsett från fotograferingen efter konfirmationen då den tillsammans med skära plastblommor utgjorde rekvisitan), sedan några år tillbaka ligger den nedpackad i en låda med gamla foton, vykort och dagböcker. Mina föräldrar har inte skrivit någon dedikation eller hänvisning till någon psalm i boken och jag antar att jag fick den enbart för att de ansåg att 'det hörde tilloch 'skulle vara så'."

Den finstilta texten, som var nödvändig för det lilla formatet, var knappast möjlig att läsa längre fram i livet, när synen försämrades. Psalmboken förvandlades till ett minne: "Min lilla vita psalmbok bevarar jag tillsammans med spetsnäsduken (som man höll om den vid konfirmationen) i en målad kista, som jag fick som barn."

Konfirmandbilder med psalmboken

"Läsflickorna" kallade Erik Tryggelin sin målning (i Nordiska museet) av två konfirmander ur borgerlig familj på väg till kyrkan med föräldrarna och lillasyster. Den främsta flickan håller i sin handsbeklädda hand en psalmbok. Också systemen bär en psalmbok fast mindre synlig. Desto tydligare syns hennes spetsnäsduk. Bevarade skisser visar att motivet tecknats 1901, medan målningen är daterad 1909-10.

Tryggelins oljemålning härrör från högreståndsmiljö. Den kunde lika gärna tolkas som familjen på söndagspromenad. Det är psalmböckerna som knyter motivet just till konfirmationen, liksom att de båda flickorna återges i förgrunden.

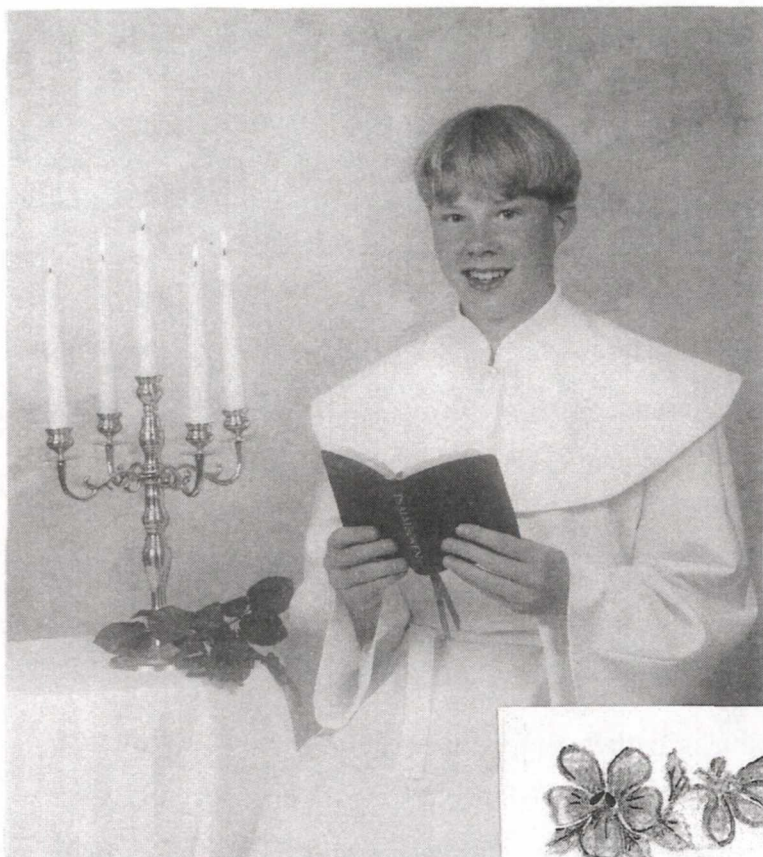
Gruppfoton av konfirmander var vanliga redan omkring sekelskiftet 1900. Ofta togs de under själva konfirmationsläsningen, och konfirmanderna är därför inte alltid högtidsklädda. Grupperna kunde lika gärna vara skolklasser, om det nu inte är så att kyrkan avbildas i bakgrunden. När högtidsklädda konfirmandgrupper började fotograferas, är det endast klädedräkten som avslöjar att de är konfirmander. På en bild av 1904 års konfirmander i Vansö, Södermanland, har ett par flickor i första raden psalmböcker, som vilar på vita

näsdukar. På en bild av 1930 års konfirmander i Härads socken, Södermanland, har alla de vitklädda flickorna psalmböcker men synbarligen inte pojkarna (Svensson 1969:Pl.2:1,3:2). På gruppfoto från 1940-talet tycks det vara regel att konfirmanderna oavsett kön har psalmbok i handen (Öman 1983:111).

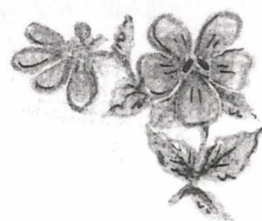
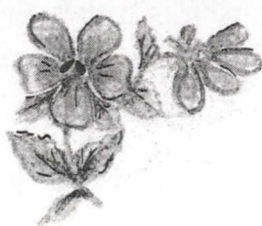
Från 1930-talet har konfirmanderna i ökad utsträckning, individuellt gått till fotograferen vanligen med famnen full av blommor. Särskilt för ungdomar som inte gick vidare till real- och studentexamen blev konfirmandfotot med gratulationsblommorna viktigt. I en fotografidokumentation i Örkelljunga avbildas konfirmanden Ingvar Ivarsson 1948 med sina blommor på ett bord. I höger hand bär han tydligt synlig sin konfirmationspsalmbok. I bildtexten läser man: "Blommor, psalmbok, vit fluga och svart kostym är attribut som omger den stelt poserande unge konfirmanden." Fotografiet är taget i ateljén hos samhällets "fin-fotograf". Psalmboken var då ett nytt konfirmandattribut.

När min vän Sven Hjalmarson öppnade egen fotoateljé i Örkelljunga 1951, blev det vanligt att fotografera konfirmander med psalmbok i handen eller liggande på ett bord. Året innan hade han deltagit i en fotokurs i Stockholm, där man inriktade sig på konfirmandfoton. Hjalmarson tog med sin Hasselblad-kamera en serie på tolv bilder av vilka konfirmanden fick de åtta bästa. Halva serien var med enbart blommor, den andra hälften med psalmbok. Sedan det på 1970-talet blev vanligt med vita konfirmandkåpor, anskaffade Hjalmarson sådana i fyra olika storlekar, som användes vid fotograferingen. Psalmboken fick konfirmanderna däremot själv ta med sig till ateljén.

På ett foto 1991, taget av Hjalmarsons efterträdare Kerstin Pettersson, är den kvinnliga konfirmanden avbildad i konfirmandkåpa. Hon håller en uppslagen, vit psalmbok med båda händerna. På ett bord bredvid brinner ett ljus i en ljusstake. Kerstin Pettersson utökade servicen genom att själv tillhandahålla psalmböcker, vita för flickor och svarta för pojkar. I bildtexten heter det att det tända ljuset "och flickans milda leende förmedlar en ljus och varm högtidsstämning" (Campbell 1992:119). Att det inte är den egna psalmboken som avbildas tänker inte betraktaren på. Men genom attributen får fotografiet en direkt anknytning till livsriten. Det är uppenbarligen föräldrarna som vill ha bilden just sådan, åtminstone fram till dess den ersätts av brudfotot. Det är starkt regisserade och formaliserade bilder som de professionella fotograferna utför, och de står i kontrast till de okonventionella amatörfoton som i allt större utsträckning började tas av släkt och vänner i samband med konfirmationsfesten.

Konfirmand med psalmbok och tänd
ljus. Foto: Kerstin Pettersson,
Örkelljunga.

Minne av Konfirmationen

Gratulationskort till konfirmationen
med bild av psalmbok.

Gratulationskort till konfirmanderna

Alltifrån 1800-talets slut har det varit vanligt att lyckönska konfirmander med en tryckt text och kolorerad bild. Bok- och pappersaffärerna lyfter gärna fram sådana hälsningar, då det är dags för konfirmationerna. I gången tid var det ofta en framställning av Jesus som den gode herden, Jesus som klappar på hjärtats dörr eller Jesus i Getsemane. Bilderna var en efterklang av 1800-talets ikonografi. Särskilt prerafaeliterna lanserade motiv av denna art.

Även i en missionsbokhandel är sådana gratulationskort numera mycket ovanliga. I stor utsträckning ersattes de av bilder med blomsterbuketter, som tycks vara gångbara vid alla livets högtider. Endast genom texten "Minne av konfirmationen" får dessa gratulationskort sin särkaraktär.

När jag för några år sedan studerade utbudet av gratulationskort i samband med konfirmation i Danmark och Norge, slogs jag av att den äldre ikonografin ersatts av en ung flicka eller pojke som symboliserar konfirmanden, alltså en slags identifikationsbild men vanligen utan någon som helst religiös anknytning. Ibland denna typ av gratulationskort finner man dock även att konfirmanden håller en psalmbok i handen. Man kan rentav fråga sig om inte dessa tryckta gratulationskort var föregångare till våra dagars fotografier av konfirmander med psalmbok i handen.

Denna typ av gratulationsbilder tycks ha blivit vanliga redan på 1930-talet. En meddelare från Löderup i sydöstra Skåne nämner att gratulationskort med en pojke/flicka med psalmbok i handen eller bara en psalmbok förekom vid hans och hustruns konfirmation 1938-1939, vid deras barns konfirmation 1965-67 och vid barnbarnens 1996. Motivet har således haft stor slitstyrka. En annan meddelare, konfirmerad 1945, skriver att på konfirmationskortet fanns ofta en konfirmand med psalmboken i handen och hon tillägger: "Vi räknade våra konfirmationsminnen som korten kallades och jämförde vem som fick flest kort, man var mycket glad för korten och läste gärna versen som varje kort alltid innehöll". Samme meddelare tillägger att det inte finns några kort med dikter numera.

Efter borgerligt mönster förekom det åtminstone på 1930-talet att konfirmanderna lät trycka och byta visitkort med varandra. I våra dagar har dessa kort utvecklats, så att utöver namnet står datum för konfirmationen. I ena hörnet finns därjämte en vignett i färgtryck t.ex. med ett kyrkfönster, en blomma och så gott som alltid en psalmbok, hopslagen eller uppslagen meddelar en konfirmationslärare.

Konfirmationsminne
av

Annica Nilsson

Hyby Ryrka 22 april 1989

Konfirmandvisitkort m psalmboksbild.

Kyrkovärden Gösta Isaksson i
Örkelljunga överlämnar en psalmbok
till en gudstjänstdeltagare våren 2000.
Foto: Sven Hjalmarson.

Väggbilder med psalmboksmotiv

En kyrkoherde skriver som svar på frågelistan om psalmboken:

I många församlingshem brukar hänga broderade tavlor, av skiftande konstnärlig kvalité, skänkta av välvilliga församlingsbor, mestadels äldre damer. På dessa tavlor är motivet påfallande ofta en uppslagen psalmbok, en ljusstake med ett tänt, levande ljus (samt någon blomma). Sådana tavlor kan vara hållna i grälla färger, varför de kan vara vanskliga att placera. Det är inte alltid, som sådana tavlor är broderade. De är ibland målade, amatörmässigt, i olja eller akvarell. Men, som sagt, det centrala motivet brukar vara en psalmbok, då och då kompletterad med ett par glasögon och de levande ljusen. Tavlor i denna stil ses också mycket ofta i de gemensamma utrymmena på äldreboenden, även där uppenbarligen skänkta av privatpersoner.

Uppteckningen visar att psalmboken blivit en ikon. Bilderna vill - alltefter personlig smak - vara dekorativa, men de kan också bära ett tyst budskap att inte låta den egna psalmboken ligga oläst. Det brinnande ljuset förmedlar - liksom på konfirmandfotona - en känsla av liv. Bilder av detta slag ger indirekt också en anvisning om att psalmboken inte främst är en sångbok utan ett hjälpmedel i den personliga andakten. Sådana broderade väggtavlor kan vara så lika bibelstilleben att de kan vara svåra att skilja åt (exempel hos Londos 1993:243).

Här är inte platsen att undersöka i vilken mån enskilda psalmer omskapats i bild. Ett exempel lämnar dock en textilkonstnärinna. Hon säger sig ha inspirerats till bildvävnader av Ylva Eggehorns psalm "Var inte rädd".

Kyrkpsalmboken

Medan psalmboken var kyrkfolkets attribut ännu före andra världskriget, så går vi numera själva till kyrkan utan psalmbok, förvissade om att vi får låna en psalmbok i kyrkan. Liksom konfirmandfotografierna har alltså kyrkorna blivit mera serviceinriktade.

Till en början placerades psalmboksuppsättningarna på en hylla vid kyrkans ingång, där var och en själv fick hämta sin psalmbok. Psalmböckerna räckte inte till alla kyrkobesökare men väl för dem som inte hade en egen med sig.

Införandet av 1937 års psalmbok befrämjade uppenbarligen den nya seden att kyrkorna tillhandahöll psalmböcker. Det har alltid tagit tid, innan en ny psalmbok mera allmänt blivit gemene mans. I den mån prästen valde "nya" psalmer, var det också en nödvändighet att psalmerna fanns tillgängliga, om det skulle bli någon psalmsång. En meddelare från Bäckebo i

Småland uppger att den första uppsättningen psalmböcker inköptes 1950. Införandet av den nya psalmboken 1986 medförde att en ny uppsättning psalmböcker måste inköpas.

Det krävs trots allt någon företagsamhet av en ovan kyrkbesökare att själv finna hyllan med psalmböcker och hämta en psalmbok. Nästa steg - på 1980- och 1990-talet - blev därför att kyrkvaktaren, en kyrvärd eller numera vanligen en gudstjänstvärd står vid kyrkans ingång och räcker fram en psalmbok till varje gudstjänstbesökare. Detta är så allmänt att praktiskt taget alla gudstjänstbesökare använder kyrkans psalmböcker, som ofta kompletteras med ett gudstjänstritual. Svaren på frågelistorna visar att det nya bruket införts vid olika tidpunkt uppenbarligen tidigast i tätortsförsamlingarna. En och annan påpekar att särskilt de s.k. melodipsalmböckerna är så stora, att det är opraktiskt att själv medföra dem. Vanligtvis är det "fullständiga" psalmböcker dvs med evangelieboken som kyrkorna tillhandahåller. Inte sällan meddelar prästen på vilken sida dagens texter återfinnes, eftersom man inte kan förutsätta att alla kyrkoberesökare vet vilken dag i kyrkoåret det är. Vid "stora" kyrksöndagar räcker inte psalmboksuppsättningen till för alla besökare, varför åtminstone större församlingar i stället tillhandahåller agendor med dagens psalmtexter.

Även om beslut angående inköp av psalmboksuppsättningar måste fattas av kyrkorådet, har denna förändring i kyrkolivet gått så tyst och stilla, att den inte satt några spår och knappast inte heller väckt några reaktioner. Ur kyrkomusikernas synpunkt är tillgången till psalmtexter för alla kyrkoberesökare en förutsättning för psalmsången, eftersom man inte som förr kan räkna med att menigheten kan psalmerna utantill. Ur prästens synpunkt är tillgången för församlingen till söndagens texter och kollekthöner lika viktig.

I jämförelse med äldre tiders begravningar har psalmsången kommit att spela en mycket större roll. Oavsett vem som väljer psalmerna - de anhöriga, begravningsentreprenören eller officianten - tillhandahålls de åtminstone vid större begravningar på en tryckt agenda, som tillika fungerar som ett begravningsminne att medtagas hem.

Generellt sett underlättar bruket av kyrkpsalmböcker och agendor psalmsångens roll vid gudstjänster och förrättningar. Man kan inte längre skylla på att man glömt psalmboken hemma, knappast heller på att man inte kan sjunga, eftersom psalmboken är mer än en sångbok. Å andra sidan blir man naturligtvis aldrig lika hemmastadd med den lånade psalmboken som med den egna eftersom det finns många olika upplagor av psalmböcker. Psalmboken blir inte heller ett kyrkfolksattribut som i gången tid. Man kan rentav få intrycket att psalmboken endast är en konfirmandbok.

Psalmbokspietet?

Psalmbokens anknytning till äldre personer i släkten har otvivelaktigt bidragit till att man bevarat psalmböckerna med särskild pietet. Flera uppteckningar omtalar att brudpsalmboken gått i arv från en generation till en annan. Familjepsalmboken kan framkalla nostalgi. Flera meddelare ger även exempel på den äldre generationens älsklingspsalmer.

Som exempel på bristande pietet omtalar å andra sidan flera meddelare att psalmböcker i våra dar ofta saluföres på loppmarknader. "Är just hemkommen från en s.k. 'loppis' och är djupt upprörd över vad jag såg - nämligen flera hyllor fulla med psalmböcker och biblar. Tittade lite försiktigt i psalmböckerna, och mycket riktigt, i alla var det skrivet minne av konfirmationen t.ex. i Marsvinsholms kyrka 1953, i en annan av mamma och pappa på konfirmationsdagen." Men vem vet, kanske en loppmarknadspsalmbok kan hamna i bättre händer än hos den som sålde den.

Nutida litteraturhistoriker talar ofta om intertextualitet, dvs om hur äldre dikt direkt eller indirekt färgat av sig på yngre, eller hur all dikt är inbäddad i en mångfasetterad litterär tradition. Redan långt innan termen präglats, hade Bror Olsson givit många exempel på psalmbokens roll i detta hänseende i svensk litteratur (Olsson 1942). Som en grov form av intertextualitet skulle man kunna betrakta psalmtravestierna. I frågelistan "Människan och psalmboken" kunde jag inte underlåta att fråga om man också travesterat psalmer. Svaren lämnar flera exempel. Vanligast är travesteringar på "Vår Gud är oss en väldig borg", och jag misstänker att det är ekon från värnplikstiden, då denna psalm ständigt återkom vid korum. En meddelare skriver: "Min svärmor (född 1910) brukar berätta en historia från sin konfirmationstid på 1920-talet. Prästen var lomhörd och hörde inte att pojken läste 'Vår Gud är oss en väldig björn Han går med stora tassar' istället för 'Vår Gud är oss en väldig borg Han är vårt vapen trygga'. Kamraterna fnissade så det blev **dom** som fick skäll och pojken fick beröm för att han läste så högt och ordentligt."

Samme meddelare citerar den amerikanske protestdiktaren med svenskt ursprung Joe Hill (1879-1915), vars berömmelse inte minst bygger på hans kampsånger skrivna till väckelse-sångernas välkända melodier. En sådan bygger på Sv. ps. 10 (i 1986 års psalmbok) "Lov ära och pris dig vår Fader och vän": "Halleluja gå och driv Halleluja vilket liv Halleluja kom med ert bidrag Jag är friställd igen". Psalmen "Närmare Gud till dig" har Hill skrivit om till "Närmare jobb till dig fröjd evinnerlig Arbetsförmedlaren tog min sista spänn."

Man kan sluta en essä om bruket av psalmboken på ett vackrare sätt. Men för mig som etnolog vittnar psalmtravestierna djupast sett om ett samhälle, där psalmboken och psalmsången hade en central plats inte bara vid skolavslutningen och konfirmationen utan i vardagen. Endast den som känner psalmtexten och koralmelodin kan också uppskatta humorn i travestierna. Dessbättre har det lämnats rum för humor också i flera av psalmerna i 1986 års psalmbok och ännu fler i den nya danska. Och svarta psalmböcker finns knappast längre att få. De har fått kärlekens och värmens röda färg i stället.

Källor och litteratur

Alm, Albert 1930: **Dräktalmanacka för Floda socken.**

Andreasson, Lennart 1983: **Visor i Halland.**

Bruzelius, Nils. G. 1876/1976: **Allmogelivet i Ingelstads härad i Skåne under slutet av förra och början av detta århundrade.**

Campbell, Ann-Marie /Gauffin, Monica 1992: **Fotografer i Örkelljunga.**

Eskeröd, Albert 1953: **Årets fester.**

Forssell, C. 1827: **Ett år i Sverge.**

Gustafsson, Berndt 1956: **Manligt - kvinnligt - kyrkligt i 1800-talets svenska folkliv.**

Hagberg, Louise 1938: **När döden gästar.**

Hagström, Joh. Otto 1751/1960: **Jemtlands oeconomiska beskrifning eller känning i akt tagen på en resa om sommaren 1749.**

Henningsen, Gustaf 1975:---- **Folk og kultur.**

Herzberg-Johnsen, Birgit 1985: **Den store dagen. Konfirmasjon og tradisjon.** Oslo.

Hyltén-Cavallius, Gunnar Olof 1863-68: **Wärend och Wirdarne. Ett försök i Svensk Ethnologi I-II.**

Kjellman, Gunilla 1979: **Bröllopgåvan En etnologisk studie av gåvoekonomi.**

af Klintberg, Bengt / Zetterholm, Finn 1971: **Svensk folkpoesi.**

Londos, Eva 1993: **Uppåt väggarna i svenska hem. En etnologisk studie av bildbruk.**

Lovén, Nils 1847; **Folkklifwet i Skytts härad i Skåne vid början af detta århundrade. Barndomsminnen.**Utg. af Nicolocius.

Lövestam, Evald 1981: **Min framtidsdagg är ljus och lång... oration vid prästmötet i Lund 1981.**

Mauss, Marcel 1972: **Gåvan.**

Nordmark, Håkan (red.) 1997: **Kulturbilder från småländskt 1700-tal.**

Nylén, Anna-Maja 1947: **Folkligt dräktskick i Västra Vingåker och Österåker.**

Odstedt, Ella 1953: **Folkdräkter i övre Dalarne. Övre Dalarnes bondekultur under 1800-talets förra hälft 4.**

Olsson, Bror 1942: *Psalmboken som folkbok I Hilding Pleijel- Bror Olsson - Sigfrid Svensson*
Våra äldsta folkböcker 1967.

Rehnberg, Mats 1967: **Blå välling och sur sill. Vällingklockor och vällingklocksramsor.**

Svensson, Sigfrid 1931: *Friaregåvor och trolovningsskänker. Svenska kulturbilder. Femte bandet.*

Svensson, Sigfrid 1935: **Skånes folkdräkter.**

Tillhagen, Carl-Herman 1983: **Barnet i folktron.**

Tillhagen, Carl-Herman 1985: **Jaktskrock.**

Tretteberg, Gunvor Ingstad 1944: **Handakledet og den seremonielle tildekning av hendene.**
Ord og sed nr 114. Oslo.

Öller, Jöran Johan 1800: **Beskrifning öfwer Jemshögs sochn i Blekinge.**

Öman, Ulla 1983: **Porträttfotografen. En etnologisk studie av en fotograf, hans ateljé och bilder.**

SØREN SØRENSEN

**... av motsvarande betydelse som Svedbergⁱ hos oss
om Kingosalmer i nordiske salmebøger**

*Oplyvs din Meenighed og breed din Ære ud,
Omfaun med Kierlighed dine Andelige Brud,
Som du i Norden har opelsked dig til Lovⁱⁱ*

*Den 14. 10. 1703 afgik Fyns biskop Thomas Hansen
Kingo ved døden da St. Knuds klokker ringede til
højmesse kl. 8 den 19. søndag efter trinitatis.
Med disse betragtninger markeres
Altså 300-årsdagen for et liv og et livsværk af
overordentlig betydning.*

Om Kingos betydning i dansk salmesang og menighedsliv skal der ikke siges mange ord, endnu færre om hans vægt i færøsk tradition - nemlig ingen, og lidt flere om hvad han har betydet i den norske, et forhold som også redaktionen af *den svenska psalmboken* anno 1937 smukt erindrede om da den i de kortfattede beskrivelser af salmernes forfattere om Thomas Kingo (1634-1703) satte de ord der citeres i overskriften: *var för den dansk-norska kyrkans psalmboksarbete av motsvarande betydelse som Svedberg hos oss.*

Dette har man til gengæld udeladt i den nye svenske salmebog. Der er han alene dansk præst, dog sammen med Hans Adolf Brorson og Nikolaj Frederik Severin Grundtvig den *danska kyrkans störste psalmist*. De tanker en sådan formulering vækker, og som dukker frem i én når man iagttager en sådan ændring i forestillingsverdenen hos de hymnologer der har givet den udtryk, kunne være et essay for sig selv. En hurtig analyse når imidlertid frem til kvintessensen: den skyldes sikkert mangel på omtanke.

Til gengæld har den samme redaktion øget antallet af Kingosalmer, hvilket man kunne tolke som en øget og fornyet interesse for en stor digter, ikke mindst derved at man har fundet frem til de to pragtstykker *Nu stiger solen upp ur österns portarⁱⁱⁱ* og *Som den gyllne sol frambryter*.

I de finske salmebøger nøjes man med et kort og enkelt *tanskalainen*, dvs. dansk. Sig kun sandhed, jævnt og kort, glædest ved det milde. Man skal ikke lægge noget andet end nøgternhed i det, selv Martin Luther må klare sig med sin nationalitetsbetegnelse. Den er da så meget meget rammende som man på finsk lader sakserne repræsentere alle tyskere.

At Kingo i sin digtning har tænkt nordisk, det ved enhver der har deltaget i en afsyngning af *Dend Siette Morgen-Sang* af *Aandelige Siunge-Koors Første Part* (1684). Når nemlig nu solen rinder op af østerlide, så forgylder den klippens top og bjergets side - og det lyder rigtigt nok ikke meget dansk. Helligdomsklipperne og de andre på den bornholmske østkyst kunne nok få lagt bladguld på toppene, men bjerget kniber det med, selv på granithorsten i Østersøen.

Det er da også sin rimelighed. Kingo var sig helt bevidst at han skulle lave en salmebog for Danmarks og Norges kirker, og kobberstikket viser da tvillingsrigernes herligheder, bøgen spejler sin top i bølgen blå til venstre, og solen forgylder bjergets side til højre oven over sætrene og deres græssende fjeldkøer. I sin verdslige digtning demonstrerede han også sin dybe kærlighed til Gotland, en betagelse der måske ikke er uden sammenhæng med at gotlændingen og salmisten Søren Poulsen Judichær var sognepræst i Slingerup i Kingos drengetid, og en nærlæsning af salmerne vil vise at han sagtens kan forestille sig hvordan der ser ud i hele Christian V's rige, også selv om hans egne syns- og øvrige sanseindtryk er begrænset til de danske øer.

Er han digter eller hvad?

Kingo i Norge

Anders Malling har en sød forklaring på klippens top og bjergets side^{iv}. Han har selv set solforgyldningen på et helt bestemt sted ved nedkørslen fra Dovre mod Sundalsøre. Samme sted har digterens elskede Chrysillis stået da hendes far, sognepræsten i Sundalen, fulgte hende ned til Sundalsøre så hun kunne komme med skib til København; hun skulle i præstekonelære hos sin faster, bisp Jesper Brochmands, som den unge jomfru Balckenborg til overflødighed endog var opkaldt efter. Det er altså Sille selv der har fortalt sin Thomas om hvordan det ser i Norge når den gyldne sol frembryder, og i hvert fald genfindes det storslåede billede i digtet til Chrysillis (1667):

*Tit op paa dend høye hald
Hvor du saa
Hiorden gaa
Neder i dend fæde dal
Naar Solen dend randt op
Forgyldte Klippens top^v*

Fortællingen i hyrdedigtet synes i høj grad at være baseret på Sille Balckenborgs beretninger fra tiden som præstedatter i Møre og Romsdal, men man bør heller ikke bortse fra at hyrdepoesien var på mode i de år, at hyrdinden (men ikke skorstensfejeren, ikke endnu) var den stående figur, endnu i Bellmans parodier på barokkens lystigheder kunne han kalde sine helte for hyrder uden lam og får^{vi}; Kingo udstyrer sin hyrdinde med begge species - og lader hende tilmed malke sidstnævnte.

Det har naturligvis ikke været Kingos skildringer af naturelementer fra hele det daværende oldenborgske vælde der har sikret hans salmers overlevelse i de samme riger og lande. Vist husker han dem, som når han *Dend Femte Morgen-sangs* str. 12 udtrykkeligt har skrevet

*Giør Landene som grønne Dal'
Af Frugt og Fedme ofverflødig riig',*
i *Dend Syvendes* str.13 opregner

Vort gandske Land, og begge Rjger .

Menigheder på Tørringkanten, på Mors, omkring Herning og i det sydvestlige Norge har følt sig bedst hjemme i Kingos salmesang langt op imod salmebogen af 1953, respektive Landstads norske, men af andre grunde end *Nattens mørke Taage*^{vii}, *det Dugge-fulde Græs*^{viii}, at stjernen rinder op *Saa vel i Dalen som i Bierge-Top*^{ix}, men figentræet i *Dend tredie Morgen-sang* har ingen genkendt uden fra bibelcitatet om hver mand der skal sidde under sit figentræ.

Det er troskraften der er den ene side af livet i Kingosalmerne; man vil gerne mene at den digteriske styrke også har gjort sit.

Den har gjort sit. Det kan gerne være det forholder sig som litteraturhistorikeren og Grundtvigudgiveren C. Rosenberg har udtrykt det: *Kingo er den mest særlig nordiske af alle hin Tidsalders Digtere*^x. I pennen på en så udtalt skandinavist som Rosenberg er det den højeste ros.

Æstetikerne har ikke alle været lige så fornøjede som han. Den norske digter Johan Sebastian Welhaven^{xi} blev i 1830'erne opfordret til at gennemse de eksisterende salmebøger med henblik på en revision; i begge de gamle tvillingriger

havde man forvirringen med Kingos, Guldbergs og den navnkundige Evangelisk-christelige salmebog, og utilfredsheden var nok lige stor nord og syd for Skagerak med tilstandene.

Dertil kom det at det efter unionen med Sverige af 1814 var blevet eller kunne opfattes som politisk ønskværdigt med en egen salmebog til det norske kirkefolk, måske ikke mindst på baggrund af J.O. Wallins svenske mesterstykke af 1819. Welhaven gjorde hvad han blev bedt om, han fældede hårde domme over dem alle, men *verst gikk det ut over Kingo*^{xii}, han havde ifølge Welhaven et ubehjælpeligt sprog, et udsagn der umiddelbart nok kan siges at have en del for sig, men som også må forstås i lysets af Welhavens egne idealer, påvirket som han var af Johan Ludvig Heibergs poetikalske dogmer og i videre forstand af en goetheansk klassicistisk idealitet - og den er helt fremmed for de barokke virkemidler som en - vi ville sige - ekspressionist som Kingo med forkærlighed benytter sig af.

Det Welhaven ville have haft, var sikkert blevet en rationalistisk salmebog, han var professor i filosofi ved universitetet i det daværende Kristiania, og det var ikke det kirkefolket ville have. Bl.a. protesterede den senere så velkendte salmedigter W.A. Wexels^{xiii}, og biskopperne endte med at vakle mellem ham og Magnus Brostrup Landstad^{xiv} for efter et par omgange at beslutte sig for sidstnævnte. Landstad var Kingotilhænger, og folkeoplyseren Ole Vig^{xv} anmeldte de foreløbige resultater med den varme at anerkendelse at Landstad havde formået at gribe den luthersk-kingoske salmetone.

Det var udtryk for et andet ideal end Welhavens. Kingo var Landstads store kærlighed, og han inddrog en række salmer af ham som ikke tidligere havde stået i salmebøgerne^{xvi}. Landstad havde en væsentlig forudsætning for at ramme en folkelig tone, en anden vigtig indsats i nordisk kulturhistorie var hans udgivelse af norske folkeviser.

118 Kingosalmer fyldte godt i Landstads salmebog der blev autoriseret til *Brug ved den offentlige Gudstjeneste, hvor dette af Menigheten vedtages* 16. 10. 1869.

Siden er det gået tilbage for tvillingrigernes kongelige salmist, stærkest i det nordligste af dem: 24 har overlevet salmebogsrevisionerne frem til og med 1985-udgaven, et par af dem i bearbejdelser af hhv. Grundtvig og Landstad, julesalmen *Op, glædes alle, glædes nu*^{xvii} i en mundret gendigtning til nynorsk af den fornemme salmedigter Elias Blix^{xviii}. Alle de store Kingosalmer er med: *Som den gyldne sol frembryder* (nr. 172), *Far, verden, far vel* (nr. 406), *Sorgen og gleden de vandrør til*

hope (nr. 463) - lidt overraskende til en svensk folketone, *Nå rinder solen opp av østerlide* (nr. 773), *Vågn opp og slå på dine strenger* (nr. 774) og *Rinn nå opp i Jesu navn* (nr. 775). Påskesalmerne skal det norske kirkefolk heller ikke savne.

Kingo østensunds

Ofte har man haft anledning til at forundre sig over det jerntæppe der siden reformationstiden har stået mellem de lutherske kirker i Norden, dem Christian III fik reformeret, og dem Gustav Vasa sørgede for at lutheranisere, dvs. den nuværende rigssvenske og den nuværende finlandske, der oplevede deres skilsmisse i 1809, fem år før den danske og norske deltes.

Det er særlig slående når man ser på salmebøgerne. Udvekslingen af salmer mellem de svenske og finske digtere fra den ene side, danske og norske fra den anden har været så beskeden at man kunne være ledt i fristelse til at betegne den som ikkeeksisterende. Den Danske Salmebog 1953 kunne give plads til Berg, Lina, f. Sandell (nr. 44 *Ingen er så tryg i fare*)^{xix}, Natanael Beskow (nr. 331, nr. 665), Israel Kolmodin (nr. 671 *Nu blomstertiden kommer*)^{xx} Ernst F. Lönegren (nr. 323), Laurentius Petri (nr. 468), den indflydelsesrige indremissionær C.O. Rosenius (nr. 515, nr. 646 v. 2,3,6), C.R. Sundell (nr. 675) og J.O. Wallin (nr. 370^{xxi}). *Davidsharpen i nord*, Wallins epitete i svensk historieskrivning, er altså lige akkurat sluppet med indenfor, men hverken Spegel eller Svedberg, Runeberg eller Topelius. At Carl Michael Bellman, måske Sveriges fineste lyriker, ikke har fundet vej til en dansk salmebog, kan ikke undre; heller ingen svensk salmebogskommission har turdet binde an med ham.

Anderledes ser det ud med 2003-salmebogen, for imellem den og dens forgænger ligger et halvt århundrede med flittig salmeskrivning østensunds. Dette her handler om Kingo, altså om en klassiker, og klassiker kontra klassiker.

Det ser ikke meget bedre ud når billedet vendes: Elle Andersdatter, Anders Arrebo, Boye, Brorson, Grundtvig, Ingemann, Arvid Pedersøn og Adam Oehlenschläger, ja, og så Thomas Kingo. Dette er *Den svenska psalmboken* 1937, det er den der kan sammenlignes med. I kvantitet kan det i og for sig gå nogenlunde lige op; ser vi på den litterære tyngde, synes de svenske salmeoversættere at have haft betydelig mere sans for hvad der betød noget på dansk side, de store danske forfattere glimrer ikke i den grad ved deres fravær som de store svensksprogede^{xxii}. Man kunne

sige at det bl.a. ligger i at store danske salmister også er store danske digtere; i forhold til Geijer og Runeberg mister det dog noget af sin mening.

Så meget om det generelle og tilbage til Slangruppræsten. Første gang Thomas Hansen Kingo åbenbares i en salme for den svenske menighed, er med Johan Olof Wallins klassiske svenske psalmbok af 1819, og det er redaktøren selv der har gravet ham frem. *Nu skall ej synden mera* fik nr. 209. I Dansk Salmebog 2003 har den nr. 617, dog som bearbejdet i 1890. På det tidspunkt kunne man anstændigvis ikke sig *ind-elte/ I Vellyst, og sig velte/ Af et i andet Dyn*^{xxiii}. Det kunne man selvsagt heller ikke i det pæne svenske samfund under den første Bernadotte, så Wallin er ikke gået til Kingo selv, men til den velmenende redaktør af *Evangelisk-Christelig Psalmebog* 1798. Str. 1 kan man så nogenlunde genkende fra Kingo, men de følgende tre er, i og for sig nydelige både kristeligt og litterært set, er en purificerende totalomskrivning, og det er dem Wallin har ladet få indpas i den svenske kirke^{xxiv}.

Hvor den så er blevet gennem senere revisioner og redaktioner.

I 1937-psalmboken fik den følgeskab af *Hører til, I høje Himle*, i oversættelse af J. A. Eklund 1909 til *Lyssna, hör du höga himmel* (nr. 73), og af *Sorgen och glädjen de vandra tillsammans*. Sprogformen kunne godt antyde at inspirationen var taget fra Landstads fornorskning, men hvor om alting er, dette sande mesterstykke har haft sådan gennemslagskraft at Bonniers lille håndleksikon 1998 mener at alle svenskere ved hvem Thomas Kingo er, når det blot oplyses at det er ham der har skrevet *Sorgen och glädjen*. I og for sig ikke nogen dårlig målestok.

Ingen af disse har imidlertid interesseret redaktørerne for den finlandssvenske salmebog. Men de har naturligvis også haft en rig hjemlig tradition at tage vare på. Derimod har den fine finske lyriker Jaakko Haavio (1904-84), domprovst i Åbo, i 1937 fundet Kingos *Herre Jesus, kom at røre*, DS nr. 418, og lavet en så godt som teksttro gengivelse af ånd og tanke i salmen. Og det må de finske menigheder så lade sig nøje med.

I hvert fald dem i selve Finland. De finske menigheder i Sverige har derimod muligheden for at benytte den nye (rigs)svenske salmebog - *Den svenska psalmboken antagen av 1986 års kyrkomöte* - med dens fire Kingonumre. Redaktionen har også her vist god smag og valgt fra den bedste ende, nemlig *Nu stiger solen upp ur österns portar. Jag tror på Gud som med sitt ord*, nyoversat af Eva Norberg i 1979, mens til gengæld *Nu skall ej synden mera* er gledet ud. Ifølge andre kilder findes også *Som den gyllne sol frambyter* i svensk sprogdragt, men ikke i *psalmboken*.

Udgangsbøn

Det er sagt om Grundtvig at han i virkeligheden er alt for dansk til at kunne godtages af den svenske menighed. Lige så lidt som matematik hos karikaturtegneren Fritz Jürgensen er noget at le ad, er salmesangen det. Det vil sige, hos Grundtvig må man godt, og så sandelig også hos Kingo. Nu er det så et spørgsmål om det er hønen der har lagt ægget, eller ægget der har givet hønen vækstbetingelser, altså: er dansk mentalitet i og uden for gudstjenestens salmetider formet af de store salmisters fornøjelse ved sprog og glæde over livet, virksomheden og samværet med næsten som den kommer til udtryk i de storladne salmetekster, eller er forholdet det at den danske salmebog er præcis så farverig og lunerig og fantasiæggende fordi danskere er farveglade og humoristiske og fulde af indbildningskraft?

Har Kingo - for nu at holde os til ham - skrevet så drastisk som han gjorde fordi han var dansker, eller er danskerne blevet som de er fordi Kingo har skrevet sådan? Og er altså det grunden til at svenske og finske digtere og teologer, salmesmedesvende og andet godtfolk ikke har kunnet blive inspireret af hans tekster (i videre omfang end det er sket)?

Eller ligger årsagen som allerede antydte deri at de to sæt af kirkelige og hymnologiske traditioner når alt kommer til alt, står så fremmede over for hinanden at en overføring kun i yderst beskedent omfang lader sig gøre?

For en der har gjort indstændige forsøg på at lokke en salmebogskommission til at se på de store svensksprogede og finske salmedigteres bedste værker, og som man kan se det af resultatet, har gjort det forgæves, ligger svaret her. Vi som kan Kingo og trives med at kunne ham, kan mene det er synd for de øvrige luthersk-evangeliske trosfæller at de ikke tør give sig i kast med den digter som *var för den dansk-norska kyrkans psalmboksarbete vad Svedberg var hos* svenskerne (og i hvert fald delvis for finlænderne). Men bagefter kan vi spørge hvad vi er gået glip af når vi ikke kender selvsamme Svedberg, ikke Haquin Spegel, ikke Bellman, Wallin, Geijer, Runeberg og Topelius. For slet ikke at tale om Elias Lönnrot.

Kingo er enestående. Men det er han ikke den eneste der er.

ⁱ Svedberg, Jesper (1653-1735), salmedigter og redaktør for den svedbergske psalmebog 1694, og samtidig med to andre store salmister, nemlig Haquin Spegel (1645- 1714) og Israel Kolmodin (1643 - 1709), repræsenteret i svenske salmebøger med et stort antal salmer, ikke i nogen dansk, med 1 salme i den norske (nr. 599).

ⁱⁱ *Dend Fierde Aften-sang str. 11*

-
- iii *Nu rinder solen op af Østerlide*
- iv Dansk Salmehistorie VIII p. 141 Kbh. 1978 *Silles første kærlighedssang*.
- v Samlede Skrifter I Kbh 1945 p. 80.
- vi Således i Fredmans epistel nr. 25 *Som är ett försök till en pastoral i bacchanalisk smak, skriven vid Ulla Winblads överfart till Djurgården*.
- vii *Dend første Morgen-sang str. 2*
- viii *Den Fierde Aften-sang str. 4*
- ix *Dend Femte Aften-sang str. 1*
- x Nordboernes Aandsliv 1885, her citeret efter gengivelsen i R. Petersen: Thomas Kingo og Hans Samtid Kbh 1887 p. 432.
- xi 1807-73, en af de betydeligste digtere i norsk romantik, i øvrigt (som Rosenberg) skandinavist og i salmebogssammenhæng kendt som oversætter af Georg Thymus' reformationssalme *Afvend din vrede, Herre Gud, af nåde* DS 1953 nr. 439.
- xii Einar Molland: Norges kirkehistorie i det 19. århundre II p. 73 Oslo 1979
- xiii Repræsenteret ved 8 originale salmer i *Norsk salmebok* 1984, 5 i den danske 2003, 1 i den finske 1986 og i den svenske.
- xiv Af Landstad er der fire originale salmer i den danske 2003, 25 i den norske, 2 i den svenske og 1 i den finske.
- xv 1824-57, lærer, redaktør af tidsskriftet *Folkevennen*, udg. af Selskabet til Folkeoplysningen *Fremme* i årene 1851-57, grundtvigsk inspireret inspirator for den norske folkehøjskole.
- xvi Formuleringerne er Einar Mollands op.cit. p. 79.
- xvii DS 2003 nr. 90.
- xviii som den danske salmebogskommission beklageligt nok ikke har vist interesse for, kirkeligt og politisk en stor personlighed med hele 51 originale salmer i *Norsk Salmebok* 1985. Født 1836, død 1902.
- xix Se Søren Sørensen: *Samme salme?* Hymnologiske meddelelser 29. årg. 2000 nr. 4 p. 311ff.
- xx Interessant nok i den norske salmist Wexels fordanskning.
- xxi Også han i norsk formidling, nemlig ved Landstad.
- xxii Skilsmissen i 1809 og dannelsen af storhertugdømmet Finland har beklageligvis gjort distinktionen svensk og svensksproget nødvendig, eksemplet Runeberg viser problemet: han skrev på svensk, havde svensk som modersmål, men var finlandsk (obs.: ikke finsk!).
- xxiii *Siette Søndag efter Trefoldigheds: Aften-Sang*. Saml. Skr. V, p. 67.
- xxiv I øvrigt den salme den norske folkevækker og partistifter Hans Nielsen Hauge skal have sunget ved det ofte omtalte søndagsbal i lensmandsgården på Sundre, vist nok i vinteren 1801.

KARIN FRIIS PLUM

Alt som Du hos mig var –

Kærlighedsrosen mellem himmel og jord

Vi er i festligt lag og synger efter højskolesangbogen. 'En yndig og frydefuld sommertid' bliver foreslået, og vi istemmer den glad og gerne med alle vore erindringer og længsler om gribeligt og ubegribeligt båret frem i ord og toner. Da vi kommer til sidste linje i sidste vers, går det galt: en gruppe synger småfnisende noget andet end teksten. Det er, viser det sig, nogle, der har været på højskole, der, hvor ånden for tiden flyver så lavt, at yndlingssangen er nr.509. Sidste linje i nr.516 synger de: Alt som du hos mig lå - med eftertryk på 'lå'.

Så er fortryllelsen brudt. Sangbøgerne lægges ind på midten af bordet, og man bliver så forfærdeligt træt. Længslen er rykket ned i køkkenbordshøjde eller længere endnu. Den er blevet privat og ikke fælles. Hvis man orker, forsøger man at fortælle de bøvede sangere, at sangen ikke er sammensat af elementære enderim. I givet fald ville der være en del mere at ændre. Man prøver at klargøre, at der i visens historie aldrig har stået 'lå'. Den er ikke – som de tilsyneladende formoder - blevet forvansket af snerpede udgivere, tværtimod, nej, den bliver lige nu forvansket og indskrænket af demonstrativt frisindede, som ikke har andre begreber om kærligheden end den private på lagenet.

Ved en anden lejlighed er vi i litterære kredse blandt forskere i dansk litteratur. I opslagsværker og i afhandlinger om folkelig visesang. Der synges der ikke, men det hedder, at vi med denne sang har at gøre med en verdsliggørelse af en religiøs tekst. En Kristus-hymne, ja, måske en Maria-vise. Litteraterne kunne aldrig drømme om at ændre til 'lå' – men ej heller om at investere deres længsler i den. Visen er et historisk relik.

Der befinder vi os så – midt imellem verdensfjern religiøsitet og jordnær seksualitet. Med rette. Vi behøver ikke vælge side, for sådan er kærlighedssproget. Det profane kærlighedssprog låner af det religiøse og omvendt. Ingen ved, hvad der kom først. Kroneksemplet er Højsangen i Det gamle Testamente, som 'oprindeligt' er en samling verdslige bryllupssange, men som aldrig ville være kommet til vores kendskab, hvis ikke den i såvel jødedom som kristendom var blevet fortolket om menneskets længsel efter Gud. En fortolkning, som derefter har givet næring og inspiration til alverdens kærlighedslyrik. Et andet eksempel er samlingerne af Mariaviser, hvori der har listet sig en og anden verdslig erotisk vise. Hvordan kende forskel? Hun er jo så dejlig.

Når Højsangen er blevet fortolket allegorisk, skyldes det, at der hos Det Gamle Testaments profeter er en seksual- og bryllupsmetaforisk linje fra profeten Hosea over Esajas, Jeremias og Ezekiel til den 'anden Esajas'. Den troløse hustru elskes, forstødes og tages til nåde igen af sin ægtemand/Gud. Bryllupsmetaforikken fortsætter i Det nye Testamente med brylluppet som en skildring af Gudsrigets herligheder og hvor brudgom og brud tolkes som Kristus og menigheden.

Rosen er blevet kærlighedssprogets primære metafor. Rosen er den elskede, rosen er Kristus, rosen er Maria, (her springer vi over Socialdemokratiets rose, som for tiden er under vegetativ forvandling). Det begynder - indenfor vores beskedne og tidsbegrænsede horisont - med Højsangens rose (2,1), som fortolkes allegorisk, og det fortsætter verdsligt i den høviske kærlighedsdigtning, samtidig med at det religiøse spor holdes åbent bl.a. via Bernhard af Clairvaux og de pietistiske digtere. En rose så jeg skyde, Den yndigste rose er funden, Roselil og hendes moder, Jeg ville roser plukke. Billedkunstnerisk bekræftes symbolikken i barokkens og pietismens emblematik.

Og så er vi i 1800-tallet. Hvor Søren Kierkegaard skrev om sin tvetydige elsker i Synspunkt, Hvor H. C. Andersen digtede om Verdens dejligste rose og om Roserne, der vokse i dale, hvor vi får Barn Jesus i tale. Og hvor man på Mariager-egnen og andre steder ved morgenmalkningen og under leg på engen sang om Kærlighedsrosen. Den, som vokser mellem himmel og jord - og som muligvis stikker, hvis man lægger sig på den.

At visens ånd befinder sig der - midt mellem himmel og jord, religiøst og verdsligt - bekræftes af de vers, som af en eller anden grund ikke er med i Højskolesangbogen. Muligvis fordi de ikke er så sangbare, muligvis fordi de ikke passer til tidsånden.

Men de har været der fra første nedskrift. Den lyder således, optegnet af C. Schütz i 1843 formedelst en anonym sanger i Dalbyneder ved Mariager (Dansk Folkemindesamling):

1. En yndig og frydefuld Sommertid
I al sin Herlighed;
Den glæder og fryder saa mangen Een
Ud af stor Kjærlighed;
Den fører frem de Blomster så skøn'
Som Rosen rød
Saa deilig og sød,
Som jeg og hver kunne se

2. Blandt alle disse Blommmer ved jeg Een,
Han er en Rose for dem all',
Udsprungen af en dejlig Gren,
Ud af en yndig Stamm',
Vel er der mange Smukke til,

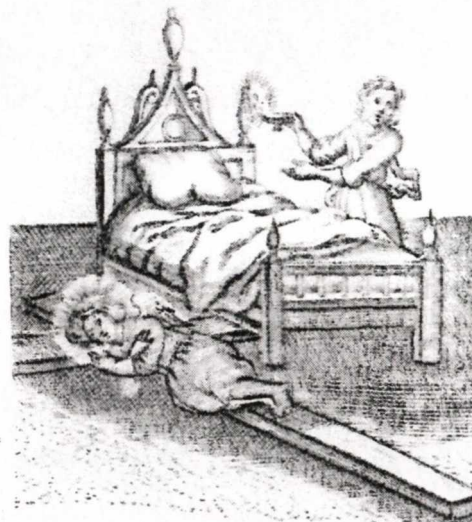
Men jeg for Sandhed sige vil:
Han overgaar dem all'

3. Hans Hjerte det er så christentlig,
Foruden Falskhed og Svig,
Hans Mund den taler sandelig,
Hans Øjne mildelig.
Hans Kinder er som Rosen rød,
Hans Mund den er som Honning sød,
Ja han er smuk og fin

4. Ja, var jeg nu så lykkelig,
At jeg den Rose kunne faa!
Mit Hjerte det brænder ret inderlig
Udaf Længsels stor' Attraa.
Mit Hjerte ler,
Hver Gang jeg hannem ser,
Og ret udaf stor Kjærlighed
Det lader mig ikke forstaa / Lader det mig ikke faa Ro

5. Går jeg om Dagen ud eller ind,
I hvor det være maa,
Da er Du stedse i mit Sind
Om Natten ligesaa.
Og naar jeg sover sødelig,
Jeg om Dig drømmer saa lykkelig,
Alt som Du hos mig var.

6. Om al din Skønhed svinder hen
Som Blomsternes udi Eng,
Saa har Du jo Din Fromhed igjen,
Min allerbedste Ven!
Saa har Du jo den Trøst deraf:
Hvad Gud vil have, det skal stå fast,
Det Ingen i Verden kan forholde. -

Denne illustration til Højsangen, 3,1-4, Pia desideria 1634, svarer også til den religiøse tolkning af Kærlighedsrosen. Men han ligger jo alligevel.

I A. P. Berggreens udgivelse 1845 er vers 6 forsvundet, og der er et par minimale variationer.

Evald Tang-Kristensen har heller ikke vers 6 med, men han har til gengæld en mandlig pendant til sangersken. Den version er imidlertid vanskelig at synge på den kendte melodi, som såvel Schütz som Berggreen har optegnet. Det er også Tang-Kristensen, der har overskriften Kærlighedsrosen, hvor den i Schütz's manuskript blot hedder Sommervise. Hos Berggreen 'Pigen synger'.

Det er optegnelsen fra 1843, der formodentlig er den 'uforvanskede' på grund af dens tvetydighed. At den attræde prises lige så meget for sine indre som for de ydre kvaliteter, kristelighed, sandhed, mildhed (vers 3), opvejes af jordnære ønsker om at besidde rosen ganske

konkret og til daglig (vers 4-5). Begge retninger forenes smukt i sidste vers med henvisningen til Guds vilje og skønhedens forgængelighed.

Digtet forener uden tvivl stereotyper fra såvel religiøs som erotisk digtning (det brændende hjerte, honning, rosen, skiftet mellem tiltale og omtale), noget originalt litterært værk er det næppe, men har en lang tradition bag sig.

Visen kan sagtens være meget gammel, mener Schütz. Men man finder hos ham ingen forklaring om Maria- og Kristus-symbolik, nej, han går i det særdeles verdslige spor og citerer undervejs Catullus, den romerske kærlighedsdigter fra 1. århundrede f. Kristus. Citatet er ikke desto mindre et digt, hvor Catullus, efter Sappho for at gøre forvirringen større, sammenligner den på jorden attråede med Gud. ('Han forekommer mig guderne lig, om det er muligt mere end guddommelig'). Varianten i vers 4 s sidste linje bekræfter Schütz med Catullus' digt.

Vi ved stadig ikke, hvem den elskede i Dalbyneder var – Kristus, Maria, kæresten, karlen, præsten, måske? Men når vi synger, ved vi det. Når vi synger sammen, bliver den elskede kærligheden selv. Den, som henter sin kraft hos i himlen, den, som vi kan opleve glimt af på jorden. Den, som er størst af alt. "Alt som Du hos mig var".

(Tak til Dansk Folkemindesamling)

Fast følge eller løse forbindelser?

Tanker om forholdet mellom tekst og melodi i norsk salmehistorie.¹

Innledning

Da biskop Gleditsch, som var formann for koralbokkomitéen av 1922, etterlyste en ny tone til salmen "Kom hen til mig du trette sjel", ordla han seg som følger til pressen: Salmen "synges nu til 'Vor Gud han er så fast en borg', men naar saa sker er det synd baade paa salme og paa melodi, imellem disse to er der intet lykkelig ekteskap og jeg stemmer for skilsmisse. Men da maa vi ha en ny og god melodi, som 'Den trette sjæl' kan finde hvile i istedenfor at tvinges ind i Luthers heroiske kamp-mot."²

Gleditsch hadde tydeligvis en klar forestilling om salmen som en enhet av tekst og melodi. Like klart så han at tvangsekteskap var av det onde, også når det gjaldt valget av en salmemelodi. Biskopen hadde sikkert debatten omkring ekteskapsloven av 1918 friskt i minne. Denne enheten er noe mer enn summen av de to partene. En vellykket forening av tekst og melodi avgjør om en salme får leve. Det er først ved deres forening at salmen oppstår til et egentlig liv. Vi kan sette dette på en enkel formel: Tekst + melodi = salme. I dette forholdet kan man med en analogi si at teksten representerer et mannlig element og melodien et kvinnelig. I gresk mytologi er musene kunstens gudinner; de beskrives som unge, skjønne kvinner. Luther titulerte musikken som *Frau musica*, og musikernes skytshelgen er som kjent Sta. Cecilia.

Alle har nok opplevd hva den rette melodi kan bety for en tekst. En middelmådig tekst kan løftes opp av en god melodi. Og omvendt: hvor uheldig kan ikke en feil melodi være, om den metrisk sett er aldri så korrekt. En direkte latterlig virkning kan oppnås gjennom uvante koplinger, som f.eks. å synge "Jesus din søte forening å smake" på melodien "Pål sine høner". Den upassende virkningen beror dels på de assosiasjonene melodien vekker, dels på det manglende samsvar mellom form og innhold.

Hans Thomissøn behandler spørsmålet om tekst/melodi-forholdet slik i fortalen til sin salmebok av 1569:

Guds ord er i seg selv den allerlifligste Musica, som gir trøst og liv midt i dødsens nød og rettelig kan fryde hjertet. Men når det kommer en søt og liflig sang og melodi dertil

¹ Forelesning ved Brunvoll-seminaret på NLA november 2002.

² Resultatet ble en melodi av Torleif Homme, Koralbok for den norske kirke (KNK) nr. 138.

(som også er Guds synderlig [særlige] gave), da får denne sang en ny kraft og går dypere inn i hjertet, slik at teksten, som er så godt som sangens sjel, rører hjertet mer og ikke så lett glemmes.

Idéen om salmen som en slik enhet har imidlertid ikke alltid stått like sterkt. Svenskene introduserte for noen år siden begrepet "lesesalme", og det ble forsøkt innført også hos oss.³ Men av gode grunner ble dette oppgitt. Det blir omtrent som å snakke om en "gåsykkel". Jeg vil gi endel eksempler på ulike typer forhold mellom tekst og melodi. Arve Brunvolls forhold til melodiene blir da en del av dette. Jeg vil først nærme meg saken på en kvantitativ måte, deretter mer teoretisk.

Forholdet mellom antall tekster og melodier

Et tilbakevendende problem har vært: Hvor stort melodirepertoar kan menigheten forventes å beherske? Den svenske hymnologen Preben Nodermann mente i 1911 at en normal menighet ikke kunne lære seg mer enn 20-25 melodier. Salmebokredaktører og diktere måtte bidra til å redusere antall versemål, mente han.⁴ Å dikte til kjente versemål har jo vært en vanlig fremgangsmåte, slik at enkelte melodier er blitt belastet med et stort antall tekster i salmebøkene. Dette førte i sin tur til at LML komponerte nye melodier til avlastning av de mest brukte, de nye ble betegnet som b-melodier. Det samme gjorde Jakob Sletten, jfr. også KNK med mange b- og c-melodier. Noen av disse kom etterhvert til å danke ut a-melodiene. I forarbeidet til L. rev. ble enkelte salmer omarbeidet metrisk for å passe til kjente melodier. Salmebokkomitéen med Brochmann i spissen fryktet et altfor høyt antall melodier, mens koralbokkomitéen på sin side ikke følte seg begrenset av dette. Det førte da også til konflikt!

Den nyere tendensen – mest gjennomført kanskje i Sverige – er at hver tekst skal ha sin egen melodi. Dette har ført med seg et mye tettere samarbeid mellom diktere og komponister enn det som har vært vanlig i vår tradisjon. Salmehistorien kjenner likevel flere eksempler på slike nære samarbeidsforhold, f.eks. Luther/Walter, Calvin/Bourgeois, Gerhard/Crüger, Ellingsen/Hovland.

Statistikken viser at utviklingen har gått i en pendelbevegelse. Thomissøn har et høyt antall melodier, 1,3 pr. tekst. Dette endrer seg drastisk hos Kingo. Dette skyldes trolig at mange av salmene hos Thomissøn ikke ble brukt. Med den pietistiske salmediktingen øker antallet tekster kraftig, noe som fører til at forholdet tekst/melodi forskyver seg ytterligere. I

³ Salmebokforslaget 1981 (NOU 1981: 40).

⁴ Preben Nodermann: Studier i svensk hymnologi. Lund 1911.

opplysningstiden begrenser man bevisst meloditallet, og med Zinck når vi "bunnen", 4,6 tekster pr. melodi. Bedre ble det ikke av at alle melodiene var rytmisk uniformerte. Med Lindeman snur trenden forsiktig, men samtidig øker salmetallet jevnt og trutt. Med de nye salmebøkene på 1920-tallet blir situasjonen komplisert av det store antallet dublettsalmer. Med S 1973 (tilsvarende i S 1997) får vi for første gang en salmebok med *flere melodier enn tekster*. Dette skyldes at alle salmer har fått egen melodi og at noen tekster har fått to alternative melodier. Med NoS når vi en foreløpig topp m.h.t. antall tekster og melodier. Pr. idag kan menighetene velge blant 1037 tekster og 735 melodier.

Litt statistikk:

	<i>Tekster</i>	<i>Melodier</i>	<i>Tekster pr. melodi</i>
Thomissøn 1569	269	203	1,3
Kingo 1699	300	124	2,4
Pontoppidan 1740/ Breitendichs koralbok 1764	550	194	2,8
Guldberg 1778/ Schjørring 1781	438	100	4,38
Evangelisk-kristelig salmebok 1799/ Zincks koralbok 1801	560	122	4,6
Landstad 1869/ Lindemans koralbok 1877	634	191	3,3
Landstads reviderte salmebok 1924 + Nynorsk salmebok 1925/ Koralbok for den norske kirke 1926 (1.-3. utg.)	1154 ⁵	352	3,3
Salmer 1973	134	137	0,98
Norsk Salmebok 1985/ Norsk Koralbok 1986	866	ca. 560	1,5
Salmer 1997 (inkl. samiske salmer)	171	175	0,98

⁵ Tallet er hentet fra NOU 1981: 40. LR har 886 nr. og NN 711, tilsammen 1797. Mange av disse er dubletter.

Teori

Hvordan skal vi forstå forholdet tekst/melodi? Er det tilfeldig, av rent utvendig, mekanisk natur? Eller har musikken en iboende mening som trer inn i et belyningsforhold til teksten og setter den i relieff? Og har musikken denne meningen også uavhengig av teksten? Dette er store og vanskelige musikkfilosofiske spørsmål som ikke kan utdypes her. Men ser vi på det middelalderlige melodimaterialet, er det påfallende at melodiene ikke synes å tolke teksten etter våre idéer. F.eks. tror jeg ikke det er så underlig at Luthers "Vår Herre Krist i dødens band" (NoS 166/167) ikke blir mye sunget. Melodien går i en slags molltoneart (dorisk) og oppleves dermed som trist og uegnet til å uttrykke påskedagens glede.

Helt fra renessansens *musica reservata* har man i vesteuropeisk kultur vært opptatt av at musikken skulle stå i et tolkende forhold til teksten. På 1500-tallet ble tonemaleriet født. Musikken skulle virke som en etterligning av ordet. Vanlig er f.eks. stigende melodikk ved ord som "å stige opp", "soloppgang", "lys". F.eks. himmelfartssalmen "Til himlen opp før herren Krist" (NoS 198). Tilsvarende: fallende melodikk ved ord som "å stige ned", "solnedgang", "mørke". F.eks. "Av dypest nød jeg rope må" med det fallende kvintintervallet i åpningen (NoS 237). Dur og moll fikk etterhvert et generelt grunnpreg i retning, av henholdsvis det glade og det triste. Tallsymbolikk ble svært yndet, men er ofte vanskelig å høre.⁶ I barokken ble dette utviklet til figurlæren, der f.eks. ordet "kors" ble tonesatt med kryssende melodilinj. Sorg og smerte ble uttrykt ved hjelp av kromatikk (etterligning av jamring?). Affektlæren koplet de ulike toneartene til bestemte følelser og stemninger. Valg av toneart berodde på hvilken affekt man ønsket å formidle. Johann Mattheson – 1700-tallets ledende teoretiker – skapte begrepet "Klangrede" – klangtale. Musikken ble forstått som et språk. På 1800-tallet skulle musikken uttrykke komponistens personlige følelser, hans vei gjennom indre kamp og trengsel frem til åndens seier. På 1900-tallet fikk vi en reaksjon på romantikkens emosjonalitet, og vi fikk begrepet bruksmusikk. Spesielt kirkemusikken skulle være saklig, gjerne etterlikne 15- og 1600-tallets stil. Våre salmemelodier fra de ulike periodene er farget av disse utviklingslinjene.

Den norske filosofiprofessor M. J. Monrad har ikke noen egentlig teori om dette forholdet, men han treffer et viktig punkt når han skriver i sin *Æsthetik*:

⁶ I Luthers salme "Dis sind die heiligen zehen Gebot" har 1. linje 10 stavelser/noter gruppert i 7+3 (g|gggg|g|ahc), svarende til lovens to tavler.

"Dermed staaer det nu i Forbindelse: *deels*, at den Text, der skal egne sig til musikalsk Behandling, helst bør være af en vis almindelig Charakter,... *deels*, at Componisten ei skal lægge an paa at give *ethvert Ord* i Texten et eiendommeligt Udtryk, men meget mere kun see paa, at Total-Stemningen bliver gjengiven."⁷

Dette gjelder vokal musikk generelt. Overført på metriske tekster og melodier oppstår straks et problem. Melodien komponeres gjerne til det første verset.⁸ Allerede i v. 2 kan forholdet kollidere. Noen ganger inneholder en salme et markant stemningsskifte, noe vi også ser i flere av Bibelens salmer. NoS har i ett tilfelle åpnet muligheten for å skifte til en annen melodi et stykke ut i salmen, se NoS 840 (for øvrig oversatt av Brunvoll). Det normale er likevel at én melodi må bære alle versene og følgelig gi uttrykk for det Monrad kalte totalstemningen.

Hører vi på en romanse av Grieg, merker vi straks at en hovedsak for komponisten har vært med alle midler å uttrykke de følelser teksten kan forløse. Overført på en menighetssalme ville vi utvilsomt oppleve dette som overtolkning. Solosangens genre er en annen enn menighetssalmen, selv om redaktørene av S 1997 her neppe kunne ha sagt seg helt enig. Genren stiller krav både til dikter og komponist. Dikteren må tilpasse seg det strofiske prinsippet. Og en tekst som skal uttrykke fellesskapets tro og erfaringer, krever en melodi som tar hensyn nettopp til fellesskapet. Komponisten må tilpasse seg en syngende og for det meste uskolert forsamling. Dette får konsekvenser for melodiens utforming, omfang og rytme. Man har prøvd med 12-tonemelodier, men foreløpig har de ikke akkurat blitt noen landeplager og vil trolig heller ikke noen gang bli det. På den annen side vil et resitativ – eller en gregoriansk formelmelodi – sjelden kunne fylle de krav menighetssalmen stiller til en melodi. En slik musikalsk løsning vil bli altfor nøktern, lite mer enn en stilisert opplesning. Et eller annet sted på skalaen mellom romansen og resitativet befinner salmemelodien seg. Den kan helle mot den ene enden av skalaen eller mot den andre, men vil unngå ytterpunktene. Jeg vil peke på et par melodier som strekker seg mot hver sin ende av skalaen:

- Hovlands "O store Gud, vi lover deg" (NoS 261/262)
- Parry's "Jerusalem, Jerusalem" (Salmer 1997 nr. 149)

⁷ Monrad: *Æsthetik* bd. II (1890) s. 361.

⁸ Øiens mel. "Guds menighet er jordens største under" synes likevel mer skrevet til 2. og 3. vers.

Versemålets betydning

Allerede dikterens valg av versemål har musikalske implikasjoner. Jambiske tekster krever f.eks. opptakt og bidrar til å gi musikken et driv fremover. Trokeiske tekster har motsatt virkning på musikken.

Den amerikanske hymnologen Austin Lovelace går langt i retning av å identifisere spesielle egenskaper ved de ulike versemålene.⁹ Hymneversemålet (jambisk tetrameter) egner seg for majestetiske emner og høytidelig musikk. Faren er at melodiene kan bli altfor jevnt fremadskridende og uten naturlige pustepauser. Et eksempel fra Norsk Salmebok kunne være "Nå stiger sol av hav igjen" (NoS 788). "Gjør døren høy" (NoS 5/6) derimot løser problemet med sine lange opptakter. "Short meter" (6686 j) kaller Lovelace et formanende versemål pga. dens abrupte og direkte åpningslinje. Et godt eksempel er "Reis opp Guds unge folk" (Salmer 1973 nr. 45). Korte versemål gir svært små utfoldelsesmuligheter for komponisten. Løsningen kan bli å ty til melismer eller tekstgjentakelser. Det siste er hva Hovland har gjort i "Fylt av glede" og dermed skapt en 4-linjers melodi ut av en 3-linjers strofe. Lange versemål kan føre til melodier som truer med å sprengte det strofiske prinsipp. En løsning kan da bli å bygge inn gjentakelser av for eksempel de to første melodilinjene, slik som i den klassiske barformen.

Svært mange tyske salmer er skrevet i asymmetriske versemål, i motsetning til balansen i de fleste engelske salmene. Dette forhindrer at musikken faller inn i et forutsigbart mønster med parvise fraser. Et av de mer berømte eksempler turde være "Vår Gud han er så fast en borg" (NoS 295/296).

Tekster som bygger på daktyler, anapester og amfibraker inviterer til musikk i 3-delt takt. F.eks.: "Gladelig vil vi Halleluja kvede" (NoS 265) og "Lovsyng vår Herre" (NoS 301/302). Men det går også fint å komponere i todelt takt, slik vi ser i mange folketoner (lang – kort – kort).

En kan lett komme i skade for å svekke en melodi ved å knytte den til en tekst med et litt annet versemål, f.eks. "Sjå, verdi er full utav freisting og fåre" (NoS 111). Problemet her er pustepausene. Den svenske originalteksten¹⁰ slutter hver linje med en kataleks, dvs. en forkortet versefot som gjør det mulig å puste naturlig:

⁹ Austin C. Lovelace: *The anatomy of hymnody* (1965).

¹⁰ Den svenska psalmboken 1937 nr. 453.

Sjå, ver - di er full ut - av freis - ting og få - re, og mein - rå - der
 Det rin - ger till vi - la, och vec - kan går ut, Guds sab - bat sig
 man - ge for oss og for vå - re. Men Je - sus, vår Frel - sar, i -
 nal - kar, och mö - dan har slut. Tack e - vi - ge Fa - der, för
 mel - lom oss sten - der, me kjen - ner oss tryg - ge i Frel - sa - rens hen - der.
 hål - sa och frid Och nå - de - nes gå - vor i nö - de - nes tid.

Undersøker man et antall melodier i et bestemt versemål, viser det seg at det rytmiske mangfold kan være overraskende stort. Etter min mening må altså versemålets betydning ikke overdrives.

Eksempler på ulike typer forhold

Fornuftsekteskap:

Teksten har en metrisk korrekt, men nøytral melodi. Disse har det vært mange av. Partene bor så å si under samme tak, men deler ikke soverom. Forholdet mangler gnist og gjensidig interesse. F.eks. "Den som i alt lèt Herren råde" (NoS 459) (tysk: "Wer nun den lieben Gott lässt walten"), en av luthersk salmesangs slitere. I L.rev. og NN var den knyttet til 30 tekster. Fremdeles har den ni tekster. I dette Landstad-året er det et håp om at i hvert fall hans adventssalme NoS 16 kan få en lysere melodi som løfter frem teksten på en bedre måte. Et annet eks.: "Å tenk på Gud i ungdoms år" til mel. Kom hit til mig enhver især.

Tvangsekteskap:

Her er partene altfor ulike. Et kuriøst eksempel: Misjonssalmen "Sjå, åkrane dei gulnar alt" til gravferdsmelodien "Nun geht mein Leib dem schwarzen Grabe zu"! (KNK 209). Slike forhold bunner gjerne i at den utkårede ikke er akseptert av familien (les: kirken). Det beste eks. er nok "Kjærlighet fra Gud" (Thompson). Jeg har registrert 20 melodier til denne salmen, trolig er samtlige skrevet for å forhindre den amerikanske melodien (omtalt som sirkusmelodi!) å få inngang i kirken. Andre eksempler: Hill deg frelser og forsoner

(Hoffman). Jeg er en seiler på livets hav (Østby). Milde Jesus (Roussaeu). Slike forhold er det heldigvis blitt færre av.

Blandet ekteskap.

Forhold mellom troende og ikke-troende kalles på vårt område melodi-kontrafaktur. Det klassiske eks. er "Innsbruck ich muss dich lassen" av Heinrich Isaac, som ble kristelig forvendt og fikk åpningslinjen "O Welt ich muss dich lassen". Fra nyere tid kan trekkes frem "Jeg så ham som barn med det solrike øie" (NoS 334), som egentlig er folketonen "I Fjol gjætt'e Gjeitinn", en vise om jenta som kom i ulykka.¹¹

Mange beilere på melodisiden.

Til Brorsons "Den store, hvite flokk" har jeg registrert 36 melodier, og til Blix' "Gud signe vårt dyre fedreland" 19 melodier. Sistnevnte har nok vært spesielt attraktiv siden den hadde status som fedrelandssalme. Torleif Homme skrev fire melodier bare til denne salmen! Det er gjerne i forbindelse med etterlysning av melodier til en tekst at de mange beilerne melder seg. Men vi ser også at en dikter som Grundtvig utløste melodiskaping over en lav sko både i Danmark og Norge fra midten av 1800-tallet.

Den første kjærlighet.

Med dette tenker jeg på salmer som har fått tilbake sin originalmelodi. Eks.: "Hvorledes skal jeg møte og favne deg, min skatt" (NoS 7). Crügers melodi er nå kommet til heder og verdighet igjen.

Endelig den rette!

En ny melodi har i mange tilfeller vist seg å kunne gi en salme nytt liv, jfr. "Guds menighet er jordens største under" og "Fylt av glede". Tekstene hadde i og for seg lytefrie melodier, men det var melodiene av Øien og Hovland som forløste dem *som salmer*.

"Det var aldri noen annen.."

¹¹ Denne fremgangsmåten omtales også av Thomas Kingo i forordet til hans Åndelige Sjungekor, 1.del (1674). Han har satt salmene sine til "melodier, som ellers af mange Siungis med forfængelig Ord; jeg haver dermed vildet gjort de velklingende og behagelige Melodier saa meget mere Himmelske". Og om man undertiden kan sette pris på - for melodiens artighets skyld - å høre en "Sang om Sodoma, så mener Kingo at man meget mer skulle la seg behage, "under selvsamme Melodie, at høre en Sang om Zion".

Man må spørre: Finnes det i det hele tatt eksempler på tekst-melodiforhold der det rene monogami har holdt seg i lang tid? Altså én tekst til én melodi og vice versa. Man må faktisk lete en stund. Men de finnes: "Midt i livet finnes vi" og "O Guds lam uskyldig".

Kjærlighet ved første blick – og som har vart!.

Her gis det heldigvis mange gode eksempler. Som klassiske må regnes Philip Nicolais to berømte salmer, som han satte melodi til selv: "Sions vekter hever røsten" (NoS 253) og "Ei morgonstjerne klår og fin" (NoS 89). Disse prektige melodiene har vunnet seg mange beundrere på tekstsiden. Andre eksempler på kongeniale tekst/melodi-forhold: "Alle kilder bryter frem i glede (NoS 118) til melodi av G. Ihlebæk. "Reis opp, Guds unge folk" til melodi av W. H. Walter (Festal Song, S 73 nr. 45). Sistnevnte melodi åpner med en tonemalende treklangsbrytning. Man må undres hvorfor denne mye brukte ungdomssalmen ikke kom med i NoS.

Brunvolls salmer og deres melodier

Vi vet at i ett tilfelle har Brunvoll skrevet en original salme til en eksisterende melodi, nemlig Fergusons "Wolvercote" (NoS 80: Du Ord frå alle æver).¹² På åpningslinjens høydeter har han plassert vokaler som er gode å synge i høyden. Den dramatiske modulasjonen midt i matches av teksten "eit ljøs som skin her nede".

NoS 756 ("Du gav meg, Gud, eit liv i denne verd") er mindre brukt. Det skyldes verken tekstens eller melodiens kvalitet, heller at den er vanskelig å plassere liturgisk. Kanskje er Hovlands melodi også blitt litt for vemodig?

Som oversetter – eller gjendikter – holder Brunvoll i stor grad fast ved tekstens egen melodi, dvs. den melodi salmen er knyttet til i den kontekst han har funnet salmen. Ifølge mine egne undersøkelser er dette en klar fordel for en salmes mulighet til å vinne innpass og overleve. Mange av Brunvolls salmer er hentet fra den engelskspråklige verden. Indirekte har han dermed beriket vår salmeskatt med en rekke nye og sangbare melodier. Noen av dem har fått en sikker plass blant menighetenes favoritter, slik som:

¹² Opprinnelig knyttet til teksten "O Jesus, I have promised To serve thee to the end" (HAM 331), en salme om etterfølgelse av Kristus. På seminaret kom det frem at Brunvoll ikke kjente den engelske teksten før han skrev sin tekst.

Å kom, å kom, Immanuel
Kom, tilbe med fryd
Å, kor djup er Herrens nåde
Du Far og Herre, du som rår
Deg å få skode er sæla å nå

Brunvoll har fulgt det samme prinsippet som Gustav Jensen knesatte i sitt salmebokutkast av 1915. Én gruppe salmer henviser til koralbokens toner; en annen gruppe har sine toner med seg, og en tredje krever nye toner. At Brunvoll som det musikalske vesen han er, også kan ha valgt tekster ut fra melodier han likte, ser jeg ikke bort fra. Men jeg tror ikke han har veid melodiene med noen spesiell, kirkelig vekt, med et mulig unntak. Det stilistiske mangfold og den ekumeniske profil vår salmetradisjon fikk på 1920-tallet er blitt videreført på en naturlig måte gjennom det 20. århundre. Her følger en oversikt over nasjonaliteten til de melodiene som er kommet nye inn i vår tradisjon som følge av Brunvolls diktning:

Engelsk	11
Norsk	6
Tysk	5
Irsk	4
Latinsk/gregoriansk	3
Fransk	2
Skotsk	2
Dansk	1
Svensk	1
Finsk	1

Men der er noen unntak fra hovedregelen om at melodien følger med teksten, unntak Brunvoll neppe er ansvarlig for. Det gjelder noen av de latinske hymnene fra middelalderen:

- 138 "Til Lammets måltid får vi gå" til mel. av Carl Nielsen (i Danmark til teksten "Ud går du nu på livets vej"). Et heldig valg. Melodien har en utpreget gående karakter.
- 799 "Før dagsens siste ljøs døyr ut" til mel. av Percy C. Buck (GONFALON ROYAL til himmelfartssalmen "Eternal Monarch, King most high".) Spesielt koplingen av denne stillferdige aftenhymnen til en romantisk, engelsk melodi virker på meg uheldig.
- 800 "Du sanne lys, Treeining sæl", en Ambrosius-hymne til en mel. fra 1600-tallet). Ingen frontkollisjon, men alternativt kunne brukes den gregoriansk-baserte molltonen på 801.

Så kommer vi til det mulige unntaket – der man kan mistenke noen for å ha villet unngå en bestemt melodi. Det gjelder oversettelsen av Bonhoeffers "Von guten Mächten":

- 762 "Ei kjærleg hand vil nå oss alle stader" til mel. av C.H.H. Parry 1904 (INTERCESSOR).¹³

Bonhoeffers salme har flere andre melodier:

- 1) J. Gelineau (Cantate Domino 1974 nr. 48)
- 2) Otto Abel (Evangelisches Gesangbuch 1993 nr. 65) (kvasi Crüger-stil)
- 3) Janet Hill (With One Voice 1995 nr. 736)
- 4) Siegfried Fitz (EG nr. 541 – utgave for Württemberg). Her er siste strofe gjort til refreng. Har man bevisst ønsket å unngå denne? Kunne den kanskje føre til at salmen ble mer brukt hos oss?

¹³ Denne koplingen finnes også i United Methodist Hymnal 1989.

Von guten Mächten

Mel.: Siegfried Fietz 1970

På Internett har jeg funnet den i følgende form:

Von guten Mächten

E H7 E A
 Von gu - ten Mäch - ten treu und still um - ge - ben, be - hü - tet und ge -

E H7 E H7 E
 trös - tet wun - der - bar, so will ich die - se Ta - ge mit euch le - ben

A E H7 E Refr. E H7
 und miteuch ge - hen in ein neu - es Jahr. Von gu - ten Mäch - ten wunder - bar ge -

E A H7 E
 bor - gen, er - war - ten wir ge - trost, was kommen mag. Gott ist bei uns am

H7 E H7 A E
 A - bend und am Mor - gen und ganz ge - wiss an je - dem neu - en Tag.

Sluttord

Vi har konstatert at det rene monogami i salmehistorien er en sjeldenhet. Tvert imot kan relasjonene på dette feltet virke bortimot amoralske. Her er mange løse forbindelser og mange par med mer eller mindre fast følge. Så har da også denne analogien sine klare mangler – heldigvis. Den langtgående friheten som preger feltet beror på salmegenrens folkelighet og dens praktiske bruk.

N.d.gj. antallet melodier spørs det om vi ikke har nådd et metningspunkt. Jeg tror vi nå har for mange salmer som blir sunget for sjelden til å kunne bli innsunget. Gudstjenesten er den praktisk talt den eneste arena for salmesang. Samtidig er regelmessig kirkegang blitt en stadig mindre vanlig. Denne utviklingen er jeg redd vil føre til at mye godt stoff blir liggende ubrukt – og ved neste korsvei utstøtt - fordi melodiene er ukjente. Det skjedde med mange nye melodier i KNK, og det kan skje med enda flere i NoS og Salmer 1997. Det syn at hver salme trenger sin egen melodi må altså veies opp mot den praktiske mulighet vi har til å ta dem i bruk. Så da må vi kanskje se gjennom fingrene med parforhold som ikke helt lever opp til den ideelle standard.

Stig Wernø Holter (f. 1953) er dr. philos. og førsteamanuensis ved Griegakademiet – Institutt for musikk, Universitetet i Bergen. Adresse: Bråtet 127, N-5152 Bønes.

e-post: stig.holter@grieg.uib.no

Egil Elseth: Magnus Brostrup Landstad – Kulturvilje og kristentro

Luther Forlag, Oslo 1997, 255 s. ill.

ISBN 82-531-4344-3.

I 2002 kunne man i Norge markere 200-årsdagen for den norske salmedigter og salmebogsudgiver Magnus Brostrup Landstads fødsel. Indtil 1985, hvor den nuværende "Norsk Salme Bok" blev indført, har den såkaldte "Landstads Salmebog" i mere end 100 år været den norske kirkes officielle salmebog. Landstad blev da også behørigt fejret over det ganske land fra forskningssymposier til mere bredt anlagte mindearrangementer. For ikke bare var Landstad en gudbenådet salmedigter og salmebogsudgiver, men tillige en virksom præst i den norske kirke og en eminent og flittig indsamler og udgiver af norske folkeviser.

Også i litteraturen blev Landstad mindet. Blandt de forskellige udgivelser og skriftlige arbejder før og i selve jubilæumsåret er Egil Elseths biografi: "Magnus Brostrup Landstad" fra 1997 i særklasse.

Egil Elseth, som er fhv. førsteamanuensis ved Lærerhøyskolen i Halden, er kendt fra et omfattende forfatterskab. Som faglig og pædagogisk formidler er Elseth par excellence, og hans lærebøger indenfor fagene norsk og religion er højt værdsatte.

En meget væsentlig del af forfatterskabet er helliget hymnologien. Her fornemmer man ikke bare en stor faglig kompetence, men også en indgående kærlighed til hymnologien som den findes og er - en lykkelig forening af sprog, religion og historie. Elseths personlige holdning til hymnologiens væsen og indhold er umiskendeligt og giver formidlingen stor troværdighed.

Siden 1985 er det blevet til en lang række udgivelser heriblandt biografier om norske og danske salmedigtere. Her er glimrende beskrivelser og pædagogisk veldisponerede indføringer i liv og værker for bl.a. de tre store og i norsk-dansk sammenhæng næsten fælles salmedigtere Kingo, Brorson og Grundtvig (alle fra 1985) og hertil senere også de norske digtere Elias Blix (1990), Wilhelm Andreas Wexels (1999) og ikke mindst Magnus Brostrup Landstad.

Allerede i 1986 udgav Elseth sin første bog om Landstad "Pilegrimen og poeten" og nu med 1997 som udgivelsesår den større og mere omfattende biografi: "Magnus Brostrup Landstad" med den dobbelte og træffende undertitel "Kulturvilje og kristentro".

Med sin seneste bog om Landstad har Elseth ikke bare sat Landstad et værdigt minde (Landstad ville have syntes om Elseths enkle og ukunstlede stil); men Elseth har også i en eminent formidling fortalt en del af historien om nordmændenes kamp for en selvstændig kultur i det 19. århundrede,

som det kom til udtryk i den litterære og kirkelige strid om at nå frem til den første ægte norske salmebog.

Magnus Brostrup Landstad levede fra 1802 til 1880 var præstesøn og blev også selv præst med embeder i det sydnorske bl.a. i Telemark Fylke, som han bevarede en særlig tilknytning til hele livet. Han var født med kunstnersind. Helt fra ungdommen havde sansen for kunst og her især poesien en fremtrædende plads i han tilværelse. Tidligt førte denne sans til en varm interesse for norsk folkeliv og folkesang, som senere engagerede ham i en omfattende indsamling af norske folkeviser og udgivelsen af det betydelige værk: "Norske Folkeviser"(1853).

Ved en overfladisk betragtning synes denne virksomhed at skulle foranledige en konflikt mellem kunstneren og præsten. Men tværtimod - hævder Elseth i bogen: "Av og til trakk man endog hans kristelighet i tvil. Hans rolige verdighet i møte med kritikken viser, at han var trygg i sin tro på de verdier, han satset på. Hva hann ikke visste, var at hans studium av folkedigtning skulle gi ham de beste forutsetninger til å finne frem til norsk tone og folkelig enkelhet i salmene. Det går an å se det slik at i 1840-årene settes Landstad i skole for å dyktiggjøre seg til den hoveoppgaven som ventet ham – å gi oss en ny kirkesalmebok".

Landstad var endnu ikke inde i billedet; men en ny og norsk salmebog var, hvad man ønskede sig i midten af 1800-tallet. Ikke fordi man ikke havde en salmebog; men tiden og det nationale stillede nye krav.

Elseth skriver: "Det blev i 1830- og 1840-årene skrevet og talt mye om "salmeboknøden" i vårt land. "Nøden" bestod ikke i mangel på salmebøker. Folket trengte en salmebok, som tok vare på det verdifulle i salmetradisjonen og som kom tidens åndelige behov i møte". Og salmetraditionen som var en fælles dansk-norsk indbefattede ikke mindre end tre salmebøger, som i perioden og trods deres alder alle var i brug nemlig "Kingos Salmebog" (1699), "Guldbergs Salmebog" (1778) og "Evangelisk-kristelig Psalmebog" (1798). Kritikken af den sidstnævnte, medvirkede måske især til at fremskynde salmebogssagen. Elseth betegner den som "den røde klut for store deler av kristenfolket".

Ønsket om noget nyt havde ført til flere uofficielle salmebogs-udgivelser. Enkelte blev til i et forsøg på at dække et behov, andre tenderede til at være om ikke kærnen så dog et vægtigt bidrag til den kommende salmebog.

Blandt flere af disse salmebogsudgivere behandler Elseth især Landstads forhold til to af de vægtigste nemlig provsten Andreas Hauge (1815-1892) søn af selveste Hans Nielsen Hauge, endvidere præsten Wilhelm Andreas Wexels (1797-1866).

Disse to skulle blive Landstads stærkeste modstandere i konkurrencen om "forslag" til en ny norsk salmebog. Elseth beskriver brydningerne mellem et folkeligt og et kirkeligt forum, i kampen mellem dem der gerne ville bidrage, og den som øvrigheden sluttelig anså for kompetent til at løse opgaven. Landstad blev "manden" men altså ikke uden sværds slag. Da det første forslag "Udkastet" forelå fra Landstads hånd 1861, blev det startskuddet til det, som Elseth kalder "for en av de bitreste stridigheter i norsk kirkeliv".

7. oktober 1852 blev Landstad officielt anmodet om at udarbejde et forslag til en salmebog. Nogle måneder før udtalte Landstad på baggrund af flere opfordringer "Jeg skal da i Guds Navn forsøge det så godt, som jeg kan, efter den Aand og Naade, der måtte forundes mig herovenfra".

Men både før og efter denne dato var såvel Wexels som Hauge i søgelyset. Dybest set stod striden om hvilken retning i norsk kirkeliv, der skulle få lov til at bære den nye fælles norske salmebog frem.

1840 sendte Wexels sine "Christelige Psalmer" på gaden første gang, og Elseth bemærker "innerst inne bar Wexels kansje på en drøm om at han var den som skulle gi kirken den nye salmeboken". Wexels arbejde fik en blandet modtagelse. Enkelte så samlingen som den ny salmebog, andre og i særdeleshed Landstad rettede som Elseth siger det "en knusende dom" over salmebogen. "Det er ingen dyb Digteraand som har raadet over det behandlede Stof" skriver Landstad i "dommen", der blev afsagt offentligt i Christiania-Posten 1852.

Udover et antal af sine egne salmer havde Wexels, som var stærkt påvirket af Grundtvig, medtaget 22 af Grundtvigs salmer i sit "forslag". Den spirende grundtvigianisme vandt ingen tilslutning hos Landstad og slet ikke hos haugianerne og pietisterne, som var Hauges bagland. I den almindelige salmebogsdebat befandt Hauge sig således ikke hos Wexels; men heller ikke hos Landstad. Og som et skarpt signal fra pietisterne udkom Hauges "Psalmebog til Kirke- og Hus-Andagt" samme år, 1863, som Landstad havde færdiggjort sit første "Udkast".

Landstad var hverken grundtvigianer eller pietist, og stærke kræfter fra hver af disse lejre forsøgte at bremse den endelige godkendelse af Landstads "Udkast". Selv om Hauges salmebog 1873 opnåede en autorisation, havde Landstads "Kirkesalmebog efter offentlig Foranstaltning" dog allerede i 1869, fire år før, fået den norske kirkes blå stempel "autoriseret til Brug ved den offentlige Gudstjeneste". Arbejdet havde da stået på i 17 år og et utal af kommissionsmøder. Af salmebogens 634 numre udgjorde omkring 65 Landstads egne salmer og gendigtninge.

Fra Landstads skrift "Om Salmebogen" (1862) bringer Elseth et citat med forbindelse til arbejdet med salmebogen "og undertiden bar det så til, at jeg sang en Sang selv". Landstad som var ydmyg

over for salmebogsarbejdet, var formentlig ikke uden skyldig erkendelse af sin kunnen som digter. Og det blev til adskillige "sange" som Landstad selv sang. Den omstændighed skiller Landstad fra sine medspillere i salmebogsstriden, om kun i nogen grad fra Wexels så dog fra Hauge.

Landstad var ikke bare redaktør og salmebogsudgiver "han var i tillegg dikter". Blandt de mange eksempler på denne digtekunst, hvoraf i alt 69 har deres faste plads i "Norsk Salmebok", fremhæver Elseth tre, som i særlig grad karakteriserer Landstad som digter nemlig: julesalmen "Fra Fjord og Fjære", "Jeg løfter op til Gud min Sang" og "Jeg veed mig en Søvn i Jesu Navn". Sidstnævnte er desværre efter mange år gledet ud af Den danske Salmebog 2002. Blandt Landstads gendigtninge fremhæver Elseth Philip Nicolais: "Sions vægter hæver røsten", som også i Danmark er genkomstsalmen frem for nogen.

I bogens sidste afsnit har Elseth medtaget et udvalg af Landstads sange og digte udenfor salmerne. "Disse metriske Smaating" som Landstad selv kaldte dem. Denne bedømmelse imødegår Elseth dog og peger på, at flere af digtene "fanger inn sider ved den norske virkelighet ingen andre hadde sett" og videre "Hans bilder av levet liv, kulturviljen og sansen for verdier er en viktig del av vår kulturarv".

Landstads liv var præget af mange slags modgang. Selv følte han sig kaldet især til opgaven med salmebogen. Da Landstad efter tre forespørgsler endelig sagde ja til at påtage sig opgaven, mente han, det måtte være "min Herres Villie, at jeg skulde gaa, saa gik jeg, og saa har jeg ved Guds hjælp gjort det saa godt, jeg kunde".

Elseth slutter sin bog med ordene "Når en skal vurdere Landstads innsats, bør en vokte seg for de store ord. Den beskjedne mann likte ikke dem. Men Vinjes tørre understatement ville han nok ha verdsatt:

"Hans Minne vil nok vara!"

Med bogen om Landstad er det lykkedes Egil Elseth at formidle en baggrundsviden - en disputats værdig - til en smuk og medrivende beretning, som ikke bare henvender sig til norske læsere, men til enhver som vil indrømme salmesangen den betydningsfulde plads i menneskelivet som den fortjener. Bogen om Magnus Brostrup Landstad være hermed anbefalet på det varmeste.

Vagner Lund

Likhetstrekk eller avvik

Irene Bergheim:

Salmetoner i folketradisjonen.

Analyse av ei samling salmetoner etter Knut D. Stafset.

Musikkvitenskapelig institutt NTNU Trondheim 2002

ISSN 1502-6272 ISBN 82-92267-45-0

Ingår i serien Skrifter från Musikkvitenskapelig institutt
NTNU Trondheim som nr. 3.

Vid Folke Bohlins nordiska koralseminarier i Lund har den folkliga koraltraditionen ofta beretts utrymme. **Irene Bergheim** från Trondheim hör till de forskare som vid flere tillfällen delat med sig av sin rön i fråga om *Religiöse folketoner*, som den norska termen lyder. Också hennes kollega Ingrid Gjertsen har presenterat forskningsmaterial hos oss och berört Stafset som bärare av Kingo-traditioner på Sunnmøre.

Irene Bergheim presenterar **Knut D. Stafset** som klockare, bonde, lärare, skiftesman, d.v.s. en juridisk betrodd person, samt efterhand också spelman, om man därmed menar att han också lärde sig hantera fiolen. Hans årtal är 1836-1916 och hans församlingar Skodje (Skøijekirkjå) och Vatne (Vatnekirkjå). Han är den fjärde klockaren i församlingen. Det verkar för våre förhållanden egendomligt att man fått klockare först omkr. 1760, men dessförinnan hade prästen det sångliga ansvaret.

En intressant detalj noteras: när Kingos psalmbok blev anbefalld församlingarna (1699, i praktiken något senare) bestämdes att huvudförsamlingen skulle ha ett exemplar med noter, medan annexet fick nöja sig med textboken. Man kunde tänka sig att en "vildare" sångtradition utvecklats i Vatne, men ingenting i Stafset-materialet belägger detta. Den gemensamme klockarens sång var tydligen normerande.

Den förste klockaren, som var Knut Stafsets oldefar, lär ha varit en person med stor sånglig genomslagskraft. Knut hade börjat som vikarie för sin far. Man kan räkna med att traditionen är ganska stabil genom generationerna. Knut Stafset säger om sig själv, att han *är den sidste som brugte gammeltonerne i disse kirker*.

Under Stafsets tid tillkommer Landstads psalmbok 1869 och L. M. Lindemans koralbok 1877/8. Då har han börjat hantera fiolen och använder den som hjälp vid melodiinläring i skolan. Fiolen är betydligt smidigare än psalmodikonet som man använt tidigare. Det är inte aktuellt ännu med orgel i

de två kyrkorna. Så mycket nytt psalmstoff smyger sig inte in i repertoaren Sunnmøre. Man håller mest fast vid vad som finns hos Kingo.

När det gäller Stafsets kunnighet i att uppteckna melodier har man varit en aning osäker. Han var själva verket över 60 år när han började använda sig av noter. Cath. Elling, som gjorde uppteckningsresor på Sunnmøre, registrerade visserligen ett och annat fel i Stafsets slätteruppteckningar men blev imponerad och uppmanade honom att trycka dem. Det blev inte så, men en faksimil av koralerna ingår i boken *Minder fra forfædrene* (1991), redigerad av Terje Aarset och Erling Flem. Stafsets 80 koraluppteckningar hade av en ren händelse blivit funna av Aarset så sent som 1981 i en oregistrerad bunt med slätter och andra noter i Aalesunds museum. I Stafsets kvarlåtenskap finns både kladd och färdigt manuskript till koralerna. Visa skillnader kan bero på felskrivning, osäkerhet vid nedtecknandet eller oliksjungna strofer.

Över manuskriptet stor *For Fiolin*. Melodierna är noterade så, som KDS (som han betecknas) tycks ha funnit bekvämt för sitt fiolspel. I vissa fall går de för högt för att vara församlingssång. Bergheim poänterar att Stafet är både informant, insamlare och nedtecknare i samme person. Styrkan ligger i närheten till stoffet, svagheten i problem med notskriften.

Det finns alltså inga andra namngivna informanter. Det är fråga om församlingstradition. Här kan man i någon mån jämföra honom med Bengt Wilhelm Hallberg i Skåne., i vars samling som började nedtecknas flera decenier tidigare (1858), presenteras en del koraler som "sjunges så här i församlingen" el. dyl., medan John Enninger m.fl. i regel har namngivna traditionsbärare.

Några karakteristika hos de 80 KDS-koralerna:

1. Takt och rytm. En enda melodi är upptecknad i tydlig $\frac{3}{4}$ -takt. I övrigt är det jämn taktart som gäller. Vilket inte hindrar rytmisk frihet eller "flyt".
2. Melismer. Ingen melodi är rent syllabisk 2- och 3-tonsmelismer förhärskar. Det förekommer ofta upptakt med 2-tonsmelism. *Man synger seg inn i melodien vid hjelp av disse bøyningene*. Ofta är det en kvart som utfylles på detta sätt, typ d-fiss-g. Vi känner igen mönstret från åtskillig folklig musik.
3. Formler och motiv. Hela fraser återandvändes från en koral till en annan, vilket understryker en viss likhet. Typiska är brutna treklanger, typ a-d-fiss, i upplåtgående riktning, särskilt i slutfraser.

4. Oktavering. I en del (slut)fraser vänder KDS melodin uppå och slutar på hög grundton. Är detta reminiscenser från gammal diskantsång? Beror det på ljusa klockarröster, tenorer? (Bergheims förmodanden).
5. Ambitus. Septima och oktav är vanligast förekommande omfång. Sext minimum undecima mazimum, dock sällan förekommande. I jämförelse med referensmelodier från andra källor är avvikelserna små i detta hänseende.

Henrik Glahn indelar i faksimilutgåvan 1967 av Kingos Graduale melodiernas förstaförekomster i fyra kategorier. Bergheim hänför Stafset-koralerna på följande sätt:

I. Mel. hos Thomissön 1569	- KDS 40 melodier
II. Mel. i Arrebos Psalter 1627	- KDS 9 ”
III. Mel. i andra 1600-talskällor	- KDS 5 ”
IV. Mel. först förekommande hos Kingo	- KDS 10 ”
	S:a 64 ”

Av de övriga 16 koralerna jämföres 9 med Breitendicks koralbok, 1 med O. A. Lindemans koralbok, 2 med Den danske Koralbog , medan 4 har osäker referens.

Bergheim indelar KDS-koralerna i tre grupper, som i jämförelse med referensmelodierna har

1. stor likhet
2. tämligen stor likhet.
3. stor olikhet.

Hon redovisar var och en av de 80 melodierna (till 117 psalmtexter) tillsammans med resp. referensmelodi.

Fylliga register kompletterar Irene Bergheims omsorgsfulla arbete, dels textregister med källor, dels alfabetiska melodiregister, dels KDS-numrerat register. Också hänvisningar till Norsk Salmebok 1985 med koralbok samma år och tillägget Salmer 1997 ingår.

Bland frågor som utgåvan ställer är – förutom den i folkmusiksammanhang generella om uppteckningens tillförlitlighet – främst den om kvardröjande gregorianska traditionsdrag och om diskantering. Man kan naturligtvis också undra, om klockarens makt var så stor, at inte gräsrotsvarianter kunde gro!

Boken är värdefull också i de andra nordiska länderna, som spegel både av *Likhetstrekk* och *avvik*.

(Något förkortat inlägg vid Nordiskt koralseminarium i Lund 021009)

Elisabet Wentz-Janacek

Forfatternes adresser

Professor em. Nils-Arvid Bringéus
Galjevångsvägen 4
SE-224 65 Lund

l. amanuensis, dr.phil
Stig Wernø Holter
c/o Griegakademiet, Inst. f. musikk
Lars Hilles gate 3
NO- 5015 Bergen

Vagner Lund
Caroline Amalievej 27
DK-2800 Kongens Lyngby

Sognepræst Karin Friis Plum
Skelagervej 47
DK-8200 Århus N

Forfatter Søren Sørensen
Ellekrogen 28
DK-2950 Vedbæk

Organist og kantor
Elisabet Wentz-Janacek
Kyrkogatan 17
SE-222 22 Lund

TEOLOGISK
PÆDAGOGISK
CENTER
LØGUMKLOSTER

Præstehøjskolen

Folkekirkens
Pædagogiske Institut

KURSUS
PROGRAM
for år
2004

Nordisk hymnologisk konference "Salmer i grænselandet"

12. maj - 16. maj 2004

Ved professor, dr. theol. Sven-Åke Selander og rektor Eberhard Harbsmeier

Ansøgningsfrist: 12. februar 2004

Pris: For andre end danske præster: Ca. 2.800 d.kr., nærmere oplysning kan fås på TPC, når det endelige program er lagt.

Deltagere: Organister, præster og andre kirkemusikalsk interesserede fra de nordiske lande

Nordhymns nordiske konference afholdes 2004 i Løgumkloster og arrangeres i samarbejde med TPC. Der vil derfor være et vist antal pladser for danske præster, der kan søge optagelse på kurset på samme vilkår som andre kurser på TPC, dvs. for en afgift på 60 kr. pr. dag og 25 kr. for materialer.

Kursets formål og indhold

Konferencens tema er "salmer i grænselandet", et tema, der både skal forstås bogstaveligt og i overført betydning. Der vil blive drøftet den sønderjyske salmebog og dens historie, spørgsmålet om "moderne" salmedigtning i Norden, præsentation af nye danske salmer og melodier. Desuden vil der være en bred drøftelse og præsentation af hymnologisk forskning i de nordiske lande.

Hymnologiske Meddelelser udkommer årligt med 4 numre á omkring 50 sider

Udgives af Salmehistorisk Selskab, Københavns Universitet, Institut for Kirkehistorie, Købmagergade 44-46, DK-1150 København K., Danmark. Tlf. 35 32 36 23.

Organ for Nordisk Institut for Hymnologi - NORDHYMN

Medlemskab af Salmehistorisk Selskab tegnes hos kassereren, Institut for Kirkehistorie, Købmagergade 44-46, 1150 København K., giro 2 20 11 19.
Hos kassereren kan også bestilles ældre årgange af tidsskriftet.

Salmehistorisk Selskabs bestyrelse:

Universitetslektor, dr.phil. Steffen Arndal,
Savmøllevej 5, DK-5690 Tommerup. Tlf. 64 76 29 01

Sognepræst, ph.d. Peter Balslev-Clausen, formand,
Ahlmanns Allé 14, DK-2900 Hellerup. Tlf. 39 62 79 27.

Universitetslektor, cand.theol. Jørgen I. Jensen,
Steenstrups Allé 17, DK-1924 Frederiksberg C. Tlf. 35 37 39 73.

Forretningsfører, merkonom Vagner Lund, kasserer,
Caroline Amalievej 27, DK-2800 Lyngby. Tlf. 45 88 48 65.

Sognepræst, cand.theol. Jens Lyster, næstformand,
Notmark præstegård, Notmark 4, DK-6440 Augustenborg. Tlf. 74 47 31 44.

Universitetslektor, organist, mag.art. Torben Schousboe,
Tryggevej 132, DK-2700 Brønshøj. Tlf. 31 28 02 05.

Professor teol. & fil.dr. Sven-Åke Selander
V. Häggviksv. 17, S-236 32 Höllviken, Sverige. Tlf. 40 45 35 77.

Styringsgruppe for Nordisk Institut for Hymnologi (Nordisk redaktionskomite):

Professor, teol.dr. & fil.dr. Karl-Johan Hansson
Fredsgatan 12 A 21, SF-20100 Åbo, Finland. Tlf. 2 265 4284

Førsteamanuensis, cand.phil. Sigvald Tveit
Øvre Smestadveien 53B, N-0378 Oslo, Norge. Tlf. 22 14 20 99.

Professor, dr.theol. Steffen Kjeldgaard-Pedersen,
Egernvej 43, DK-2000 Frederiksberg. Tlf. 38 34 99 72.

Professor, fil. & teol. dr. Pétur Pétursson,
Hjardarhaga 11, IS-107 Reykjavik, Island. Tlf. 5 62 90 09.

Professor teol. & fil.dr. Sven-Åke Selander
V. Häggviksv. 17, S-236 32 Höllviken, Sverige. Tlf. 40 45 35 77.

Sekretariat:

Nordisk Institut for Hymnologi - NORDHYMN,
Institut for Kirkehistorie, Købmagergade 44-46, DK-1150 København K.

Hymnologiske Meddelelsers redaktion:

Provst, ph.d. Peter Balslev-Clausen (ansvarshavende). Tlf. 39 62 79 27

Domorganist Birgitte Ebert, Hømvej 4, DK-6760 Ribe. Tlf. 75 44 10 02

Valgmgh.pr. Laura Lundager Jensen, Langetofte 1, Østed, DK 4000 Roskilde. Tlf. 46 49 73 11

Forretningsfører, merkonom Vagner Lund (redaktionssekretær). Tlf. 45 88 48 65

Sognepræst, cand.theol. Ove Paulsen, Tofthøjvej 37, DK-9280 Storvorde. Tlf. 98 31 84 70

Cand.mag. Lone Vesterdal, Nr. Stenderupvej 31, DK-6000 Kolding. Tlf. 75 56 51 28

Eftertryk tilladt efter aftale med forfatterne og med angivelse af kilde.

02449 KHC
OUE PAULSEN
TOFTHØJUEJ 37
9280 STORUORDE

303

000

9280 0 2/ 2 1

00000011